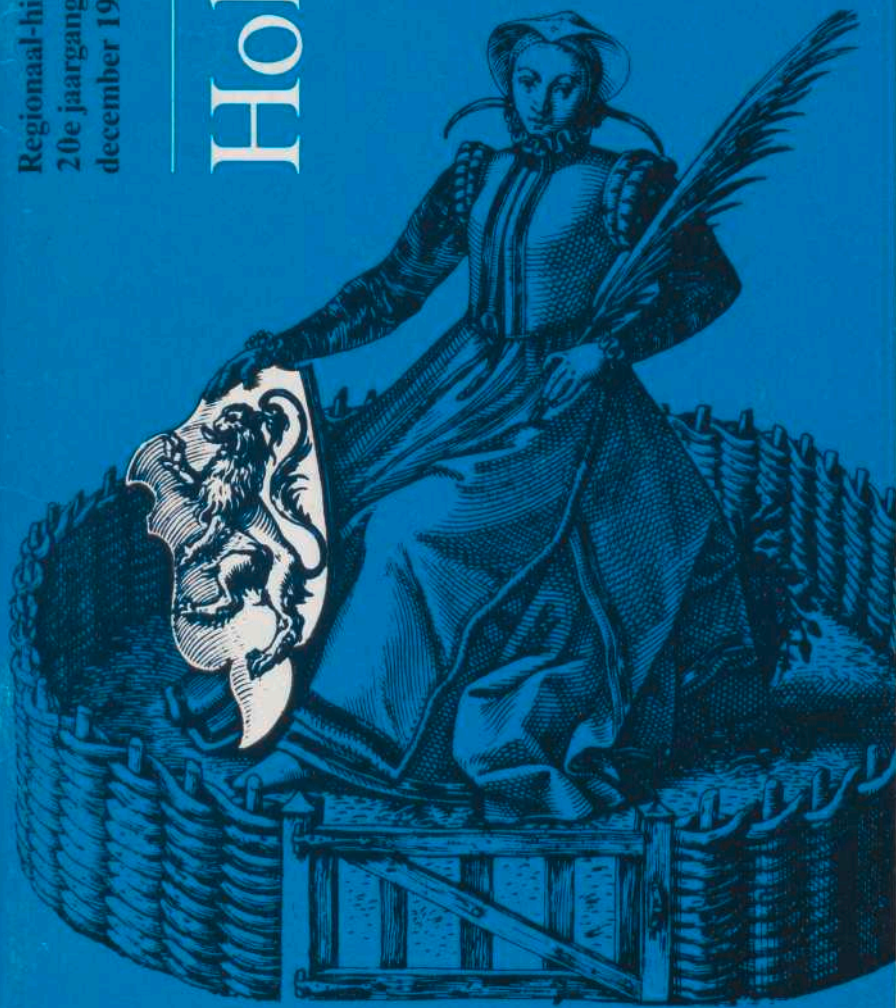

Regionaal-historisch tijdschrift
20e jaargang nummer 6
december 1988

Holland

Holland, regionaal-historisch tijdschrift

Holland is een tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. *Holland* wordt kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studiën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

J. E. A. Boomgaard, J. W. J. Burgers, M. Carasso-Kok, P. G. M. Diebels, L. A. M. Giebels, P. C. Jansen, R. W. G. Lombarts, D. J. Noordam, F. W. A. van Poppel, H. vd. Stuyts, L. J. H. Vroom, W. M. Zappey.

Vaste medewerkers

J. J. Cahen (musca), H. J. Metselaars (archiefnieuws), P. J. Woltering (archeologie).

Kopij voor *Holland* en *Hollandse Studiën* uitsmede te bespreken publicaties te zenden aan de redactiesecretaris van *Holland*, Mw. dr. L. A. M. Giebels, Hoogheemraadschap van Rijnland, Postbus 156, 2300 AD Leiden, telefoon 071 - 25 93 38.

De kopij moet worden ingediend conform de richtlijnen van de redactie. Deze zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris.

Opgave van publicaties op het gebied van de geschiedenis van Holland, die door hun wijze van uitgave gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen, gaarne aan de vaste medewerker voor de bibliografie, H. J. Metselaars, Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-31 95 25.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: Drs. F. J. M. Otten, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem.

Ledenadministratie: M. G. Rotteveel, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-31 95 25.

Contributie: f 45 per jaar voor gewone leden (personen), f 50 per jaar voor buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Oostvoorne. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*.

Losse nummers: f 7,50, dubbele nummers f 15, vermeerderd met f 3,- administratiekosten voor een enkel nummer, f 5,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: Delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek *Verkoopbaar* via *Holland* achterin het tijdschrift.

ISSN 0166-2511

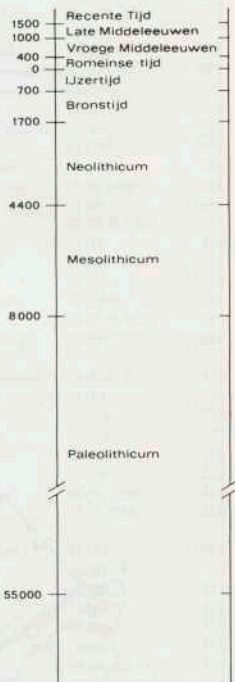
© 1988 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vernoemd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Archeologische kroniek van Holland over 1987

De kroniek bestaat uit twee delen: I Noord-Holland en II Zuid-Holland. Beide zijn ingedeeld in drie rubrieken: Prehistorie, Romeinse Tijd en Middeleeuwen-en-later. Daarbinnen zijn de vindplaatsen alfabetisch geordend. Vindplaatsen die informatie uit meerdere perioden hebben opgeleverd worden gewoonlijk alleen onder de daarvoor het meest in aanmerking komende rubriek vermeld. Bij de berichten bevinden zich bijdragen van derden en ontleningen aan bestaande literatuur. Ter onderscheiding is het volgende aangehouden. Bijdragen van derden zijn ondertekend; berichten met volledige literatuuropgave zijn letterlijk overgenomen. De overige berichten zijn door de auteurs van de kroniek geschreven, waarbij die met bronvermelding zijn gebaseerd op mededelingen of op literatuur die in de literatuurlijst wordt vermeld. Naar allen die aan deze kroniek hebben meegewerkt gaat onze dank uit.

Afkortingen

ADN	Archeologisch Depot Noord-Holland, Haarlem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
B	Bronstijd
BAI	Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen
BP	Before present = voor 1950
IPL	Instituut voor Prehistorie van de Rijksuniversiteit te Leiden
IPP	Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam
LM	Late Middeleeuwen (1000-1500).
M	Mesolithicum
N	Neolithicum
NT	Nieuwe Tijd (na 1500)
P	Paleolithicum
R	Romeinse Tijd
RAAP	Regionaal Archeologisch Archiverings-Project van het IPP
RGD	Rijks Geologische Dienst, Haarlem
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort
VM	Vroege Middeleeuwen (voor 1000)
IJ	IJertijd

De kroniek staat onder redactie van drs. P.J. Woltering, provinciaal archeoloog van Noord-Holland.
 Adres: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Kerkstraat 1, 3811 CV Amersfoort, telefoon (033) 63 42 33.

Noord-Holland

	pag.
Alkmaar: centrum	24 (LM) 296
Alkmaar: Oudorp	23 (LM) 297
Amstelveen	41 (LM) 297
Amsterdam	42 (LM) 298
Amsterdam: centrum	39 (LM) 297
Amsterdam: Oostzanerwerf	38 (NT) 298
Anna Paulowna	6 (N?) 284
Barsingehorn	10 (VM, LM) 299
Bergen	25 (LM) 299
Beverwijk	29 (IJ) 284
Bloemendaal	33 (NT) 299
Diemen en Diemerpolder	40 (LM, NT) 300
Drechterland: Hoogkarspel	19 (B) 284
Enkhuizen	18 (B) 284
's-Graveland: Kortenhoeft	45 (LM) 301
Haarlem: centrum	34 (LM) 301
Haarlem: Zuiderpolder	35 (N, B, LM) 284
Heemskerk	26 (LM) 301
Hilversum: Corversbos	46 (P) 286
Hoorn: centrum	22 (LM) 302
Hoorn: Blokker	21 (LM) 304
Naarden	44 (NT) 304
Niedorp	14 (NT) 304
Noorder Koggenland:	
Opperdoes	17 (N) 288
Opmeer: Hoogwoud	15 (LM) 304
Sint Maarten: Eenigenburg	12 (LM) 305
Texel	1 (B, IJ, R, VM, LM) 292
Texel: Den Burg	2 (B, IJ, R) 288
Uitgeest:	
Uitgeesterbroekpolder 1	27 (IJ, R) 292
Uitgeest:	
Uitgeesterbroekpolder 2	28 (IJ, R) 293
Velsen	31 (VM, LM) 305
Velsen: Noord Spaardammer polder	32 (R) 293
Venhuizen	20 (B) 288
Waterland	37 (LM) 305
Weesp	43 (LM) 305
Wieringen	3 (IJ, R, VM, LM) 296
Wieringen: Hippolytushoef	4 (N, LM) 288
Wieringen: Oosterland	5 (VM, LM) 306
Wieringermeer 1	9 (N) 289
Wieringermeer 2	8 (B, LM) 289
Wieringermeer 3	13 (N) 290
Wieringermeer 4	16 (N) 290
Zaanstad: Assendelft	30 (LM) 308
Zeevang: Middelle	36 (NT) 308
Zijpe	7 (IJ, RT, LM) 296
Zijpe: Petten	11 (IJ) 296

Zuid-Holland

	pag.
Alphen aan den Rijn:	
Westelijke Randweg	8 (R, VM) 315
Alphen aan den Rijn:	
Zwammerdam	9 (R) 316
Arkel	40 (R, LM) 316
Bernisse: Geervliet	32 (IJ) 310
Delft: Koornmarkt	17 (LM) 323
Dordrecht: Waag	37 (LM) 323
Giessenburg	39 (R) 316
Gouda	18 (LM) 327
's-Gravenhage: Grote Kerk	12 (LM, NT) 327
's-Gravenhage:	
Ockenrode/Solleveld	19 (IJ, R, VM) 328
's-Gravenhage: Scheveningseweg	11 (R, VM) 316
's-Gravenhage: Spuiport	13 (LM) 328
's-Gravenhage: strand	10 (R) 317
Hellevoetsluis: Nieuwenhoorn	30 (LM) 329
Krimpenerwaard	27 (LM) 329
Leiden: ir. Driessenplein	7 (LM) 330
Leidschendam/Nootdorp	15 (R, LM) 318
Leimuiden	1 (B) 310
Midden-Delfland	23 (IJ, R, LM) 310
Monster	20 (B) 310
Monster: Madepolder	21 (IJ) 311
Noordzee	28 (M) 312
Oud Alblas/Wijngaarden	38 (LM) 331
Putten	31 (IJ, R, LM) 313
Rotterdam: Hillegersberg	25 (NT) 331
Rotterdam:	
tracé Willemsspoortunnel	26 (LM, NT) 331
Rijswijk	16 (LM) 331
Sassenheim	3 (LM) 331
Schipluiden	22 (LM) 332
Spijkensisse	33 (IJ) 313
Spijkensisse	35 (LM) 332
Spijkensisse: Hartel West	34 (R, VM) 318
Valkenburg	5 (R, VM) 318
Vlaardingen:	
Aalkeet Buitenpolder	24 (R) 322
Voorburg	14 (R) 323
Voorhout	2 (B) 313
Voorne-Putten	29 (IJ) 313
Voorschoten	6 (N) 313
Wassenaar	4 (B) 315
IJsselmonde	36 (IJ, R, LM) 332

I Noord-Holland

P.J. Woltering

Prehistorie

Anna Paulowna (afb. 1 en 3:3) S. Wisse vond in een slootkant bij de Oostdijk, op ca 1.50 m onder het maaiveld, een fragment van vermoedelijk een grote stenen bijl. Deze mist het snedegedeelte en is aan twee tegenover elkaar gelegen zijden voorzien van ongebruikelijke uithollingen, die een functie bij de schachting kunnen hebben gehad. Het fragment is 14.9 cm lang 6.7 cm breed en 5.7 cm dik. De steensoort is gneis (determinatie H. Kars, ROB).

Datering: waarschijnlijk Laat-Neolithicum of Vroege Bronstijd. De vondst werd gemeld door F. Diederik.

Beverwijk Leden van de Archeologische Werkgroep van de Kennemer Oudheidkamer deden waarnemingen bij de uitbreiding van een vijver langs de Luxemburglaan. Op verschillende plaatsen werd hier de IJzertijd-akker met elkaar oversnijdende eergewoekrassen teruggevonden die bij het graven van de vijver, in de 70-jaren, te voorschijn kwam.

Bron: *Jaarverslag 1987 van de Archeologische Werkgroep Kennemer Oudheidkamer* (F.M. Wiegmans).

Drechterland: Hoogkarspel (afb. 2 en 3:4) Th. van Meurs uit Hoogkarspel meldde de vondst van een vrijwel complete sikkel van grijze vuursteen. De lengte is 11.7 cm, de grootste breedte 4.1 cm, de dikte 1.4 cm. De sikkel werd gevonden tijdens het bollenrapen op een akker aan de zuidzijde van de Grootte Wijzend.

Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Enkhuizen De behandeling van een bouwaanvraag voor de gemeente Enkhuizen was aanleiding tot een nadere verkenning, samen met G.P. Alders, van een perceel grasland aan de Rikkert, waar in het concept Bestemmingsplan Landelijk Gebied Noord enkele grafheuvels zijn aangegeven. Het gaat om de restanten van mogelijk vier heuvels. Een ervan is in 1962 door het IPP gedeeltelijk opgegraven, de andere drie zijn als mogelijke grafheuvels geregistreerd tijdens de veldkartering die aan de ruilverkaveling in dit gebied vooraf ging, en nooit op hun waarde onderzocht. Tijdens het ruilverkavelingswerk zouden de heuvels voor egalisaties en diepploegen worden gevrijwaard. Hoewel het bouwplan (een woonhuis met schuur) voor geen van de heuvels direct gevaar opleverde, is naar de aanwezigheid van de twee het dichtst bij de toekomstige bebouwing gelegen heuvels door middel van boringen een nader onderzoek uitgevoerd. Van de beide tijdens de veldkartering waargenomen 'duidelijke heuvels' was er in het terrein maar één zichtbaar. De boringen bevestigden dat een deel van het heuvellichaam (of een onder de heuvel gelegen oud akkerland) en een ringsloot nog aanwezig zijn. De andere heuvel werd niet teruggevonden: hier zal te zijner tijd een proefsleuf uitkomst moeten bieden.

Haarlem: Zuiderpolder (afb. 4) In de ten oosten van Haarlem gelegen Zuiderpolder werd op twee plaatsen onderzoek verricht: in het zuidoostelijk deel (A) en in het noorden (B).

A. Voorafgaand aan het bouwrijp maken van een terrein ten behoeve van woningbouw werden een booronderzoek en opgravingen uitgevoerd. Het booronderzoek (door W. Bosman) toonde aan dat plaatselijk het oppervlak van de uit ca 3600 v. Chr. daterende strandwal en enkele daarop gelegen oude cultuurlagen onder afzettingen van veen, zand en klei bewaard gebleven waren. Tijdens de opgraving die op het booronderzoek volgde werden bewoningssporen uit drie perioden aangetroffen.

1. Laat-Neolithicum. De vroegste sporen van menselijke activiteit dateren uit het eind van het Neolithicum. De globale ouderdom van de vondsten werd met behulp van de

Afb. 1. Anna Paulowna. Fragmenten van een vermoedelijk Laat-Neolithische stenen bijl (verg. afb. 3:3). Foto ROB.

Afb. 2. Drechtlerland: Hoogkarspel. Vuurstenen sikkel uit de Late Bronstijd (verg. afb. 3:4). Foto ROB.

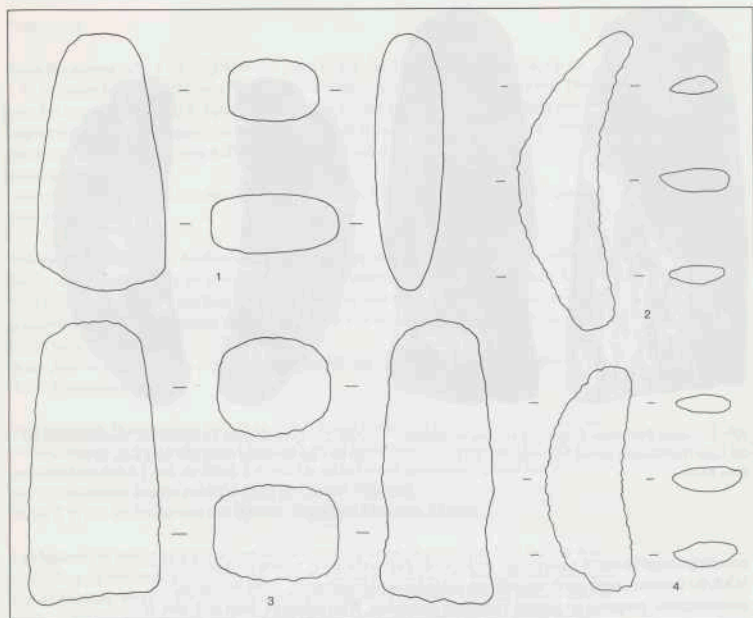
zeespiegelstijgingscurve vastgesteld; de bewuste cultuurlaag ligt tussen de 3 en 3,5 m – NAP. Er werden onder meer vuurstenen gereedschapsfragmenten, grote houtskoolconcentraties, greppels en diverse paalgaten gevonden. Waarschijnlijk heeft zich hier, in een depressie van het oude duin, een seizoensgebonden tijdelijk kamp bevonden. Er werden geen duidelijke huisplaatsen en afvalkuilen gevonden. De vroegste bewoners zullen hun behuizing elders gehad hebben.

Tussen deze en de volgende bewoningsfase begint aan beide zijden van de strandwal veen te groeien.

2. Midden- en Late Bronstijd. Het opvallendste verschijnsel uit deze periode zijn akkers met fraaie eergetouwsporen. Tussen 1300 en 1000 v. Chr. vonden er in het gebied van de oude duinen enorme verstuivingen plaats, die veroorzaakt lijken te zijn door het op grote schaal kappen van bos voor de uitbreiding van het akkergebied. Het gevolg was een ongewilde erosie, die echter uiteindelijk een welkome uitbreiding van het landbouwareaal opleverde, doordat de top van het Oude Duin op het tegen de strandwal opgroeiende veen geblazen werd.

Uit het latere deel van deze fase dateren een huisgreppel, kringgreppels en ondiepe kuilen met besmeten aardewerk. Door vernatting van het landschap (het veen rukte steeds verder op) kwam even na het begin van de IJzertijd aan deze bewoningsfase een einde. Er ontstond een uitgestrekt moerasgebied dat zo'n 1700 jaar lang nauwelijks toegankelijk was.

3. Late Middeleeuwen. Aan het eind van de 11e of het begin van de 12e eeuw werd het veengebied ontgonnen en werden er dwars over het terrein, vanaf de rivier de Liede, ontwateringsslootjes gegraven. Door klink van het veen werd de strandwal weer zichtbaar. Het gevolg was dat de slootjes ter plekke van de strandwal niet meer voldeden, doordat ze te hoog kwamen te liggen ten opzichte van het omringende weiland. Ze werden, op enkele uitgediepte sloten na (onder andere de Fuikvaart), tussen de 16e en de 18e eeuw gedempt. Aan het begin van deze fase zal er wat aan akkerbouw gedaan

Afb. 3. 1. Wieringen: Hippolytushoef. Stenen bijl (verg. afb. 8); 2. Venhuizen. Vuurstenen sikkel (verg. afb. 7); 3. Anna Paulowna. Fragment van een stenen bijl (verg. afb. 1); 4. Drechterland: Hoogkarspel. Vuurstenen sikkel (verg. afb. 2). Schaal 1:3. Tek. ROB.

zijn maar vrij spoedig is men tot veeteelt overgegaan. Er ontstond een weidegebied dat binnenkort onder stedelijke bebouwing zal verdwijnen.

B. In het noorden van de Zuiderpolder werd, naar aanleiding van een gemeentelijk bebossingsvoorstel, op de plaats van de oudste strandwal een booronderzoek uitgevoerd. Een flink deel van het gebied bleek ernstig vergraven te zijn maar over een afstand van ca 100 m was de structuur van de strandwal nog ongestoord aanwezig. Door bosaanleg zou deze structuur vernield worden en daarmee ook de er te verwachten vroege cultuursporen. Uitgebreid overleg leidde er tenslotte toe dat burgemeester en wethouders van Haarlem besloten dit gebied niet te bebossen.

Openbare Werken, Haarlem

J.M. Poldermans

Hilversum: Corversbos Op een van de akkers in het Corversbos werden door mevrouw J. Offerman uit Hilversum opnieuw twee Midden-Paleolithische afslagen gevonden.

Afb. 4. Haarlem; Zuiderpolder. Sporen van akkerbewerking met het eergetouw (een primitieve ploeg) uit de Late Bronstijd. Foto Jos Fielmich.

Afb. 5. Noorder Koggenland; Opperdoes. Vuurstenen pijlpunt van de Laat-Neolithische Klokbekercultuur. Lengte 2 cm. Foto ROB.

Afb. 6. Texel; Den Burg. Een zogenaamde kuilenkrans uit de Late Bronstijd. Foto: G. Gerrits.

Noorder-Koggenland: Opperdoes (Afb. 5) K. Dudink te Zwaagdijk meldde vuursteen vondsten van door hem gepacht land in Opperdoes, aan de zuidzijde van de Galgenweg; onder meer twee schrabbers, een pijlpunt met schachtdoorn van de Laat-Neolithische Klokbekeerkultuur en een fragment van (vermoedelijk) een dolk van 'Skandinavisch type' uit Laat-Neolithicum-Vroege Bronstijd.
Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Texel: Den Burg (afb. 6) S. Gerrits te Den Burg deed waarnemingen in twee tot op het dekzand uitgegraven wegunetten in het Marsplan, een nieuwbouwwijk aan de noord-oostkant van Den Burg. In beide, op vrij korte afstand ten oosten van de Waalderweg gelegen cunetten tekenden zich sporen af van zogenaamde kuilenkransen, kringgreppels en andere greppels. Een aantal kon worden ingemeten, getekend en gefotografeerd. De kuilenkransen vertonen grote overeenkomst met de vele kransen die tussen 1967 en 1975 aan de noordwestkant van Den Burg (aan de Beatrixlaan) door de ROB werden opgegraven. De kuilen zijn gevuld met zeer donkergrijs tot zwart zand met witte lensjes en lijken te zijn dichtgeslibd. Het vaste zand rond de kuilen vertoont een kenmerkende witte uitloging. De vulling van de kringgreppels, evenals aan de Beatrixlaan akkergrond, wijkt hiervan sterk af.

Kuilen en kringgreppels strekken zich in het Marsplan over een afstand van enkele honderden meters uit. Ze moeten in verband gebracht worden met agrarische activiteiten tijdens respectievelijk Late Bronstijd en IJzertijd. Het laatste wordt door de profielen, die door de haast waarmee de waarnemingen gedaan moesten worden niet systematisch zijn bestudeerd, bevestigd: op het vaste dekzand ligt in het gebied een grijze akkerlaag. Van de bijbehorende bewoning zijn geen sporen gevonden; ook mobiele vondsten ontbraken.

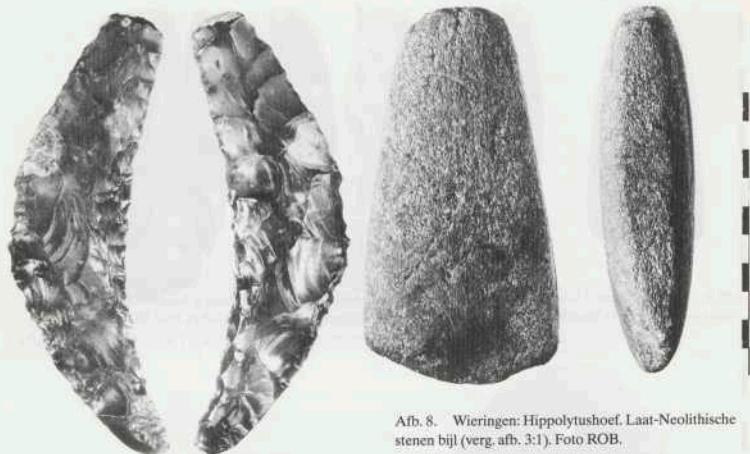
De aandacht die in de lokale pers aan de vondst besteed werd leidde tot de melding van een al eerder waargenomen kuilenkrans, buiten het Marsplan, op enkele honderden meters ten noordwesten van de hier besproken vindplaats. Dit kan erop wijzen dat het gebied met kransen en kringgreppels, en dus het akkerareaal uit Bronstijd en IJzertijd, zich verder in westelijke richting uitstrekt. Een aansluiting aan het aan de Beatrixlaan opgegraven gebied, waar kransen, kringgreppels en sporen van akkerbewerking vrijwel nergens ontbraken, is niet ondenkbaar.

G. Gerrits meldde tevens de vondst, in Den Burg, van een sterk gecorrodeerde sester-tius uit de Antonijnse periode (130-192 na Chr.; determinatie J.P.A. van der Ven, Koninklijk Penningkabinet). De vindplaats, iets ten zuiden van het dorpscentrum, is wat dubieus, omdat hier rond 1955 in verband met nieuwbouw veel grond verplaatst en opgebracht is.

L. van Ginkel te Leusden vond op het strand tussen Mui en Slufter een spaakbeen met doorboringen van een schaap of geit (determinatie G.F. IJzereef, ROB). De functie is onduidelijk, de datering onzeker: het bot lijkt wel van prehistorische ouderdom te zijn.

Venhuizen (afb. 7 en 3:2) N. Bregman uit Hoogkarspel meldde de vondst van een gave sikkel van honingkleurige vuursteen (lengte 15.8 cm, grootste breedte 4.2 cm, dikte 1.2 cm). Het voorwerp kwam al geruime tijd geleden te voorschijn bij het diepploegen van het perceel Hemmerbuurt 28 te Venhuizen, tijdens de in de polder De Drieban uitgevoerde ruilverkavelingswerken. Datering: Late Bronstijd.
Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Wieringen: Hippolytushoef (afb. 8 en 3:1) In de collectie van Museum Jan Lont bevindt zich een tot dusver niet geregistreerde stenen bijl. De bijl werd gevonden door E. Wagenmaker uit Hippolytushoef op een akker in Polder Waard-Nieuwland. De bijl is 13.6 cm lang, 7.0 cm breed en 3.5 cm dik. De steensoort is amfiboliet (determinatie H.

Afb. 8. Wieringen: Hippolytushoef, Laat-Neolithische stenen bijl (verg. afb. 3:1). Foto ROB.

Afb. 7. Venhuizen. Vuurstenen sikkel uit de Late Bronstijd (verg. afb. 3:2). Foto ROB.

Kars, ROB). Datering: Laat-Neolithicum.

Bij baggerwerk kwamen uit een veenlaag in de buurt van De Haukes fragmenten Laat-Middeleeuwse kogelpot te voorschijn.

Melder: F. Diederik (Schagen).

Wieringermeer 1 en 2 (afb. 9, 10, 11, 13:1, 13:2 en 13:3) Onlangs werden enkele al geruime tijd geleden in de Wieringermeer gedane vondsten bekend.

Een bijltsje van dioriet (lang 8.8 cm, grootste breedte 4.1 cm, grootste dikte 2.45 cm), door J. Groenenboom in het begin van de zeventiger jaren gevonden in de omgeving van de Dolfjintocht. Typologisch gaat het om een 'Fels-Rechteckbeil'. Bijltsjes van dit type komen als grafgift in de Laat-Neolithische Standvoetbekercultuur voor.

Een vuurstenen beitel, eveneens afkomstig van een akker in de omgeving van de Dolfjintocht, en daar ongeveer twintig jaar geleden door D.A. van der Giessen opge-
raapt. De lengte van het beiteltsje is 8.7 cm, de grootste breedte 2.75 cm en de grootste dikte 1.85 cm. Typologisch is het moeilijk te plaatsen: er is enige overeenkomst met de beitels van de Laat-Neolithische Vlaardingencultuur.

Verdere vondsten van verscheidene vindplaatsen zijn twee langwerpige slijpsteentjes, wrijf- en klopstenen, een 'doorboorde' steen (alle moeilijk te dateren maar mogelijk deels van Laat-Neolithische ouderdom), fragmenten van benen kammen en aardwerkscherven.

Het aardewerk (vindplaats 2) is voor een deel Laat-Middeleeuws (kogelpot, pingsdorf, paffrath) en voor een deel van prehistorische ouderdom. Het prehistorische materiaal (van twee vindplaatsen) bestaat uit een aantal dunwandige met fijn steengruis en/of zand gemagerde scherven, die moeilijk te dateren zijn.

Er is in sommige gevallen enige overeenkomst met uit oostelijk West-Friesland bekend aardewerk uit de Midden- en Late Bronstijd (zogenaamd Hoogkarspel-Laat), maar ook een Laat-Neolithische ouderdom is mogelijk.

Afb. 9. Wieringermeer 1. Laat-Neolithisch bijtje van dioriet (verg. afb. 13:1). Foto ROB.

Afb. 10. Wieringermeer 1. Laat-Neolithische vuurstenen bijtje (verg. afb. 13:2). Foto ROB.

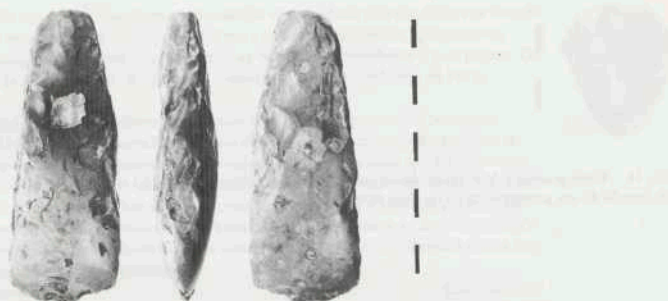
Afb. 11. Wieringermeer 1. Doorboord stenen voorwerp van mogelijk Laat-Neolithische ouderdom (verg. afb. 13:3). Foto ROB.

De vondsten werden gemeld door mevrouw L. van der Giessen en mevrouw W. Maris, beiden uit Sloodorp, aan K. Vlierman van het Museum voor Scheepsarcheologie te Ketelhaven. Deze zorgde voor de verdere documentatie.

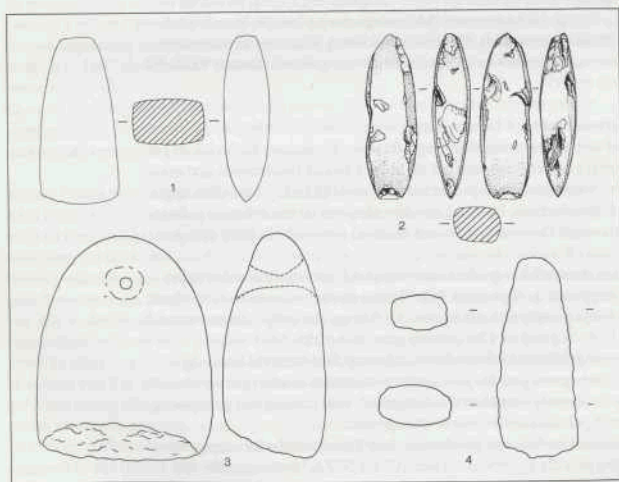
Wieringermeer 3 (afb. 12 en 13:4) J. Boer uit Middenmeer vond aan de oppervlakte van kavel D48 een bijtje van grijze vuursteen (lengte 10,7 cm, breedte 4,1 cm, dikte 2,4 cm). De dwarsdoornede is min of meer rechthoekig, een gedeelte bij de snede is gepolijst. Datering: Laat-Neolithicum. De vondst werd gemeld door J. den Das uit Enkhuizen.

Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Wieringermeer 4 (afb. 14) K. Dudink uit Zwaagdijk verzamelde sinds geruime tijd vuursteen op enkele akkers in het zuidelijk deel van de Wieringermeer. Tot de in 1987 gemelde vondsten behoren een in Laat-Neolithicum of Vroege Bronstijd te dateren mes en een schrabber.

Afb. 12. Wieringermeer 3. Laat-neolithische vuurstenen bijl. (verg. afb. 13:4). Foto ROB.

Afb. 13. 1. Wieringermeer 1. Stenen bijl. (verg. afb. 9); 2. Wieringermeer 1. Vuurstenen beitel (verg. afb. 10); 3. Wieringermeer 1. Doorboord stenen voorwerp (verg. afb. 11); 4. Wieringermeer 3. Vuurstenen bijl. (verg. afb. 12). Schaal 1:3. Tek. K. Vlierman (1-3) en ROB.

Afb. 14. Wieringermeer 4. Vuurstenen mes uit Laat-Neolithicum of Vroege Bronstijd. Lengte 4,9 cm, breedte 4,1 cm, grootste dikte 1,2 cm. Foto ROB.

Romeinse Tijd

Texel De veldkartering is voortgezet. Op nog niet eerder belopen akkers – meestal voormalig grasland – werden 67 vindplaatsen geregistreerd: 20 vondstenconcentraties (vermoedelijke woonplaatsen) en 47 vindplaatsen met uitsluitend verspreide vondsten. Bij de vondstenconcentraties is in 6 gevallen sprake van een uitbreiding van een al eerder vastgestelde concentratie. De 14 nieuwe concentraties dateren uit: Late IJzertijd (op 3 vindplaatsen); Late IJzertijd en/of Romeinse Tijd (8); Vroege Middeleeuwen (Karolingische periode: 1); Late Middeleeuwen (2).

De meeste vindplaatsen hebben (ook) verspreide vondsten opgeleverd. Dit materiaal dateert uit: Late Bronstijd-Midden IJzertijd (op 9 vindplaatsen); Late IJzertijd en/of Romeinse Tijd (22); Vroege Middeleeuwen (Merovingische periode: 4; Karolingische periode: 15); Late Middeleeuwen (54). Het onderzoek vond plaats in vier campagnes, in de maanden maart, april, september en oktober. Het is uitgevoerd door de ROB (P.J. Woltering en P.C. van Beest).

Uitgeest: Uitgeesterbroekpolder 1 De aansluiting van een secundaire weg op en de verlegging van een deel van het tracé van Rijksweg A9 zullen binnenkort leiden tot de vernietiging (voor ongeveer de helft) van een van de in deze polder beschermde archeologische monumenten. Voorafgaand aan de werkzaamheden zijn in 1987 en 1988 opgravingen uitgevoerd. Dit onderzoek, inclusief de uitwerking van de resultaten, is gefinancierd door Rijkswaterstaat. De provincie Noord-Holland verschaft in 1988 een aanvullende subsidie.

Uitgangspunt van het onderzoek vormde de aanwezigheid van enkele aan de oppervlakte herkenbare terpjes uit de Romeinse Tijd. Tijdens de opgravingen in 1987 bleek het om een aanmerkelijk complexere site te gaan. Er lijkt sprake te zijn van een vanaf de 3e eeuw v. Chr. tot in de 1e eeuw na Chr. continu gebruikte plek.

De vroegste fase wordt gekenmerkt door afval (aardewerk, bot, bewerkt hout) dat in open geulen en krekken is geworpen. De weinige sporen kunnen worden geïnterpreteerd als ontstaan tijdens incidentele bezoeken aan het gebied, toen dat nog niet permanent bewoond was en werd gebruikt om het vee te laten grazen.

De tweede gebruiksfase, van de eerste gescheiden door Duinkerke I-afzettingen, wordt gekenmerkt door greppels die oppervlakten van 200 tot 300 m² omsluiten. Ze zijn voorlopig geïnterpreteerd als veekralen. Tijdens deze en de voorgaande fase zijn enkele water- en kleiwinningsputten gegraven. De sporen van de tweede gebruiksfase zijn bedekt door een 30-40 cm dikke laag zandige klei; de op deze plek laatst waarneembare Duinkerke I-afzetting.

Het gebruik van de site was daarna aanvankelijk vergelijkbaar met dat tijdens de tweede fase, maar veranderde na verloop van tijd van karakter. Ploegsporen, spitsporen en spiekerplattegronden wijzen erop dat men van veeleelt op akkerbouw is overgegaan. De spiekers zijn herkenbaar in de vorm van evenwijdige reeksen paalgaat en kringgreppels.

De site werd blijkbaar pas tijdens de 1e eeuw na Chr. voor permanente bewoning gebruikt. De voornaamste verschijnselen uit deze fase zijn boerderijplattegronden en door greppels begrensde akkers. Naast de mogelijkheid de vorming van het landschap te bestuderen, in combinatie met een gradueel en variabel gebruik van de site, biedt het onderzoek gelegenheid tot het analyseren van enkele gesloten vondstcomplexen. Het laatste kan informatie opleveren over de relatie tussen de vondsten en de veranderende functie van de site. De resultaten van het onderzoek zullen in een volgende kroniek nog gedetailleerder worden besproken.

IPP, Amsterdam

L.L. Therkorn

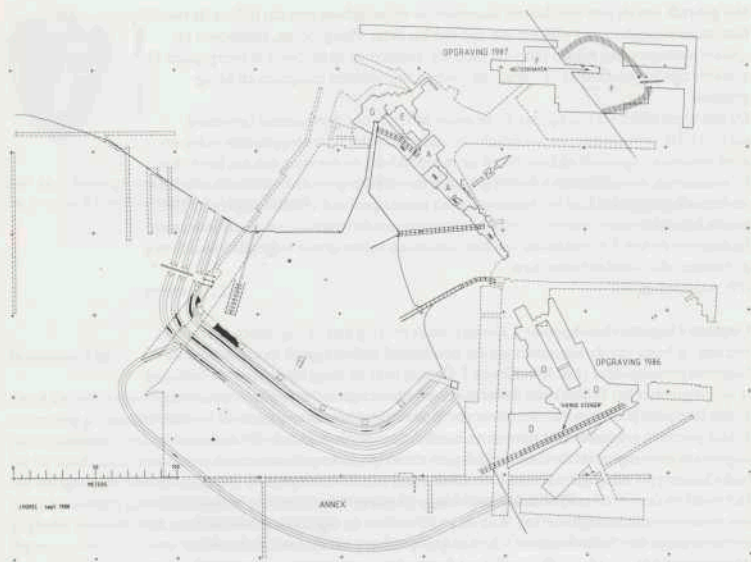
Uitgeest: Uitgeesterbroekpolder 2 Herhaaldelijk overleg met de eigenaars-gebruikers van een op basis van de Monumentenwet beschermd archeologisch monument in de Uitgeesterbroekpolder (J.B. Beentjes en J. Groen) over de mogelijkheden hun belangen te verenigen met het behoud van de op hun land aanwezige archeologische waarden leidde uiteindelijk tot een aanvaardbaar compromis. Het bewuste monument bestaat uit enkele percelen grasland waar doorheen, aan het oppervlak duidelijk zichtbaar, een opgevulde stroomgeul uit de Duinkerke I-periode loopt, met op de oeverwallen een reeks huisterpjes uit de Late IJzertijd-Romeinse tijd (zie Woltering 1986, 289, afb. 7). Het reliëf en de erdoor veroorzaakte ongunstige grondwaterhuishouding bemoeilijkt een verantwoorde bedrijfsvoering. Aan de problemen is nu tegemoet gekomen door het oorspronkelijk beschermde areaal wat in te krimpen, met behoud van de hoofdtkat van de stroomgeul en op één na alle terpjes, en het opvullen van de voormalige geulbedding (waarin 's winters meestal water stond) met grond van buiten het monument in zijn nieuwe begrenzing en van elders aangevoerde grond. Een buiten het monument vallend terpje is in 1987 door het IPP onderzocht. De resultaten zullen in een volgende kroniek worden besproken.

Door de Stichting RAAP is voorafgaand aan het grondverzet het reliëf van het gehele oorspronkelijk beschermde gebied door middel van hoogtemetingen vastgelegd. Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door een subsidie van de provincie Noord-Holland.

Velsen: Noord Spaarnammer polder (afb. 15) Na een onderbreking in de jaren 1983-84 is het onderzoek van de Vroeg-Romeinse versterking met ingang van 1985 voortgezet. Het onderzoek is mogelijk gemaakt door een ruime financiële bijdrage van Rijks-waterstaat (in het kader van de voorbereiding van de aanleg van de toekomstige Wijkertunnel), subsidies van de provincie Noord-Holland en de medewerking van Projectbureau Spaarnwoude. Zoals voorheen is nauw samengewerkt met de werkgroep Velsen van AWN-afdeling Kennemerland. Dit verslag geeft een korte samenvatting van de opgravingsresultaten in de periode 1985-88.

1985. In 1982 was een begin gemaakt met het diepte-onderzoek van het havenbekken, in vakken van 1 m². Daarbij werden totaal 641 vakken onderzocht, verdeeld over vier gebieden tussen de zgn. west- en noordpier. Dit leverde zeer veel vondsten op, waaronder uitstekend gekonserveerd organisch materiaal (zie ook Morel 1983, 222). In 1985 is dit onderzoek voortgezet, waarbij vooral de hiaten tussen de vier deelgebieden onderzocht zijn (totaal 525 vakken; afb. 15-A).

1986. In 1986 is het onderzoek in het havenbekken voortgezet, waarbij 101 vakken zijn onderzocht (afb. 15-B en C). De nadruk lag op onderzoek van een gebied in het noordoosten van het opgravingsterrein, waar een autoweg zou worden aangelegd (afb. 15-D). Daarbij is een steiger aangetroffen, genoemd de 'vierde steiger'. Deze is vergelijkbaar

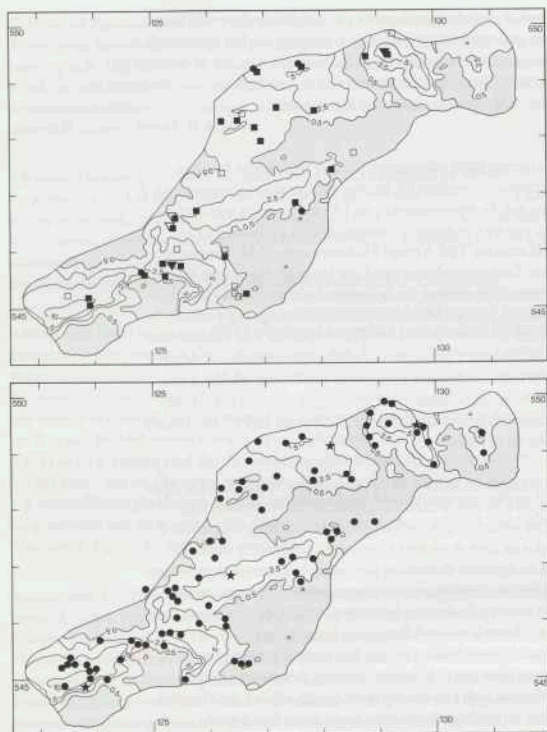

Afb. 15. Velsen: Noord Spaarndammer polder. Opgravingsplattegrond waarop alleen de laatste periode van het fort is weergegeven. Tek. IPP.

met de west-, noord- en ooststeiger. De lengte was echter aanmerkelijk groter en moet ongeveer 90 m bedragen hebben. Gezien de overeenkomst in bouwwijze met de overige steigers zal de vierde steiger tot de laatste periode behoord hebben. Opvallend is dat hij *buiten* de verdediging van het fort lag (maar waarschijnlijk wel binnen de verdediging van een annex) en daarom mogelijk diende voor het afmeren van inheemse 'handelaren'. In 1987 zijn in het havenbekken 223 vakken onderzocht (afb. 15-E). Tevens is echter een groot gebied in het noordwesten van het opgravingsterrein onderzocht, waar de 'overzijde' van het havenbekken verwacht werd (afb. 15-F). Aangehouden werd een hoeveelheid palen, die tot een kleine insteekhaven behoord moeten hebben. Deze zal omgeven geweest zijn door een aarden wal, die in het verlengde van de insteekhaven een eenvoudige poort gehad lijkt te hebben. Door dit kleine kompleks konden de Romeinen bij dreigende vijandigheden veilig naar de overzijde oversteken en door middel van de insteekhaven snel manschappen ontladen.

1988. In dit jaar zijn de opgravingen beperkt gebleven tot het havenbekken, aangezien voor zover mogelijk alle grondsporen vrijgelegd zijn (zie tevens hieronder). In het totaal zijn 514 vakken onderzocht, die in vergelijking met de vakken uit de voorgaande jaren zeer veel materiaal opleverden: o.a. 60 tentharigen, 40 lederen schoenen, ruim 30 schrijfplankjes (vooral fragmenten), een fraaie blokfluit, veel touw, wat textiel, twee fuiken, een rieten mand, veel vrij compleet aardewerk, bot, etc.

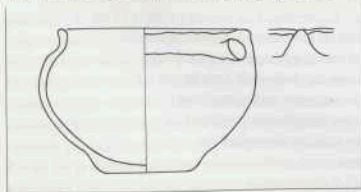
Toekomstig onderzoek. Alleen het westelijk gedeelte van de verdediging is nog niet onderzocht. Dit ligt grotendeels onder een dijk, waarachter zich de Velsertocht bevindt. In verband met de aanleg van de Wijkertunnel, vanaf april 1990, wordt de dijk in april/

Afb. 16. Wieringen. De tijdens veldkarteringen in de periode 1976-1987 geregis-
treerde vindplaatsen.

Boven: ▾ Vroege en/of Midden-IJzertijd; ● Late IJzertijd en/of Romeinse Tijd;
■ Vroege Middeleeuwen (Merovingische en Karolingische perioden). Open symbolen:
datering onzeker.

Onder: ● Late Middeleeuwen. De kerkdorpen Westerland, Hippolytushoef en Ooster-
land en het oude kerkhof van Stroe zijn met een ster aangeduid. De hoogtelijn 0.5 m +
NAP geeft globaal de grens weer tussen het gebied waar Pleistocene gronden (veelal
keileem, hier en daar dekzand) nog aan of dicht onder de oppervlakte voorkomen en
het gebied waar ze door zee-afzettingen zijn gedekt. Schaal 1:100 000. Tek. ROB.

Afb. 17. Zijpe: Petten. Aardewerk uit de Late IJzertijd.
Schaal 1:4. Tek. ROB.

mei 1989 omgelegd, waarna ook de laatste grondsporen van het fort onderzocht kunnen worden. In 1989 zal tevens gestreefd worden naar de afronding van het onderzoek in het havenbekken. Na beëindiging van de opgravingen zal Velsen 1 één van de weinige compleet onderzochte forten uit het Romeinse Imperium zijn en een belangrijke plaats innemen binnen het onderzoek naar het Romeinse militaire apparaat.

IPP, Amsterdam

J.-M.A.W. Morel

Wieringen (afb. 16) De veldkartering werd voortgezet. Op nog niet eerder belopen akkers — meestal voormalig grasland — werden 15 nieuwe vindplaatsen geregistreerd: 2 vondstenconcentraties (vermoedelijke woonplaatsen) en 13 vindplaatsen met uitsluitend verspreide vondsten. Een van de vondstenconcentraties wijst op bewoning in meerdere perioden: IJzertijd-Romeinse Tijd, Vroege Middeleeuwen (Merovingische periode) en late Middeleeuwen. De andere dateert uit Late IJzertijd-Romeinse Tijd. De verspreide vondsten van deze en de overige vindplaatsen dateren uit Late IJzertijd-Romeinse Tijd (op 2 vindplaatsen); Vroege Middeleeuwen (Merovingische periode: 3; Karolingische periode: 7) en Late Middeleeuwen (13). Dat dit jaar op vier vindplaatsen scherven uit de Late IJzertijd-Romeinse Tijd werden opgeraapt is opmerkelijk. Materiaal uit deze periode is op Texel en elders in het kustgebied van Noord-Holland zeer algemeen, maar was tot nu toe onder de vondsten van Wieringen niet met zekerheid aanwijsbaar. De kartering is uitgevoerd door de ROB (P.J. Woltering en P.C. van Beest), in de maanden april, september en oktober.

Zijpe Door AWN-werkgroep Schagen en leden van de Historische Vereniging De Zijpe is in de Polder Zijpe het onderzoek in een nederzettingsplek uit de Romeinse Tijd voortgezet. De vindplaats ligt op veen, dat plaatselijk (onder een kade) goed bewaard gebleven is. Ondanks het feit dat de plek door Middeleeuwse veengraverij sterk verstoord is werden meerdere tot de inheems-Romeinse bewoning behorende ingravingen in het veen, waaronder paalkuilen en slootjes, en een plaggewandje teruggevonden: mogelijk gaat het om de resten van een 2e-eeuwse behuizing. Onder de vondsten komt naast inheems handgevoerd aardewerk vrij veel Romeinse import voor. Waarnemingen bij de aanleg van de waterleiding tussen Eenigenburg, Schagerbrug en De Stolpen leverden, naast sporen van een al bekende inheems-Romeinse vindplaats en van Laat-Middeleeuwse turfwinning, ook een nieuwe woonplaats uit de Late IJzertijd-Vroege Romeinse Tijd op. Onder de aardewerkvondsten komt streepband voor. Bron: *Jaarverslag 1987 AWN-werkgroep Schagen* (F. Diederik).

Zijpe: Petten (afb. 17). J. Modder vond in zijn tuin aan de Hazenweg in deze plaats, in een veenlaag, een aardewerken potje van Ruinen-Wommels III-type. Datering: Late IJzertijd.

De vondst werd gemeld door F. Diederik.

Middeleeuwen en later

Alkmaar (afb. 18) In april werd een onderzoek uitgevoerd op het perceel Achterstraat 34-38, waar ten behoeve van nieuwbouw enkele panden waren gesloopt. Doel was de bestudering van de ophogingen op deze plaats: een zijstraat aan het einde van de Langestraat, net voorbij de Houttil. Het aardewerk uit de onderste ophogingslaag bestond voornamelijk uit kogelpot en grijze produkten met aangeknepen voetjes en manchetvormige randen. Hieruit kan worden afgeleid dat ook op deze plek de ophogingen eind 13e, begin 14e eeuw van start zijn gegaan.

Bron: *Jaarverslag 1987 Openbare Werken Alkmaar* (E.H.P. Cordfunke).

C. Prins uit Egmond aan Zee vond, met behulp van een metaaldetector, in de Westerhout een schelpvormige pelgrimsampul, vermoedelijk gemaakt uit een tin-loodlegering (afb. 18). De ampul vertoont aan één zijde het kenmerkende waaiervormige reliëf van een Jacobsschelp, wat waarschijnlijk maakt dat hij afkomstig is uit het Spaanse bedevaartsoord Santiago de Compostela. De vondst werd gedocumenteerd door G.P. Alders (ADN).

Alkmaar: Oudorp Bij het schoonmaken van een slootkant aan de Westerstraat, vlak bij verpleeghuis De Louwershof, vond A. Smit uit Oudorp een concentratie Laat-Middeleeuws aardewerk: ongeveer 300 fragmenten kogelpot, een randfragment van een reliëfbandamfoor, en verder fragmenten andenne, blauwgrijs, steengoed en vroeg geglaazuurd aardewerk.

Bron: *Jaarverslag 1987 Openbare Werken Alkmaar* (E.H.P. Cordfunke).

Amstelveen Door leden van AWN-afdeling Amsterdam (met name E. Schmitz en P. Hoogers) is een reeks van tien boringen gezet aan de westzijde van de Dorpsstraat in de kern van Amstelveen. Doel was het verkrijgen van meer inzicht in de opbouw van de dorpsterp. Uit de boringen bleek dat het ophogingspakket 2,5 tot 3 m dik is en deels in het veen is weggezaakt. Waarnemingen in bouwputten wijzen erop dat de onderste 1,75 tot 2 m van Middeleeuwse oorsprong is. Tijdens een eerdere opgraving (zie Woltering 1982) werd al aangetoond dat de bewoning, althans op het toen onderzochte perceel, tot het einde van de 13e eeuw teruggaat.

Op verschillende plaatsen in Amstelveen werd Laat-Middeleeuws aardewerk gevonden: bij graafwerk aan de oostkant van de Bovenkerkerweg en na afbraak van bejaardenhuis Vredeveld. Vinder en melder: E. Schmitz.

Amsterdam: centrum (afb. 19-21) Van 28 september tot 27 november werd onderzoek verricht op een terrein dat zich uitstrekt over de percelen Nieuwendijk 158-162 en Nieuwe Nieuwstraat 2-8. De opgravingen werden uitgevoerd in drie fasen. Het onderzoek in de eerste fase betrof 17e- en 18e-eeuwse woonhuizen, werkplaatsen en winkels. Uit de vondsten bleek onder andere dat in een van de huizen aan de Nieuwe Nieuwstraat omstreeks 1600 een knopenmaker heeft gewoond. Hij goot zeer fraaie knopen van messing. Verder wijzen de vondsten van lakenstof met Leidse lakenloden op activiteiten in de textielsector (afb. 19). Ook werd duidelijk dat de huizen gebouwd waren op de funderingen van een gasthuis.

De tweede fase van het onderzoek heeft interessante gegevens aan het licht gebracht over dit gasthuis. In de 15e eeuw bleken juist op de plaats waar de opgravingen plaatsvonden twee grote en lange gebouwen gestaan te hebben, die samen het gasthuis vormden. Het gebouw langs de Nieuwe Nieuwstraat was 35 m lang en circa 8 m breed. Ernaast stond een kleinere vleugel, ongeveer 25 m lang en 7 m breed. Het gehele complex droeg, zoals uit de archieven bekend is, de naam Onze Lieve Vrouw Gasthuis. In de opgravingsput werd een gedeelte van het gasthuis blootgelegd. Geheel onverwacht — er was hierover niets bekend uit de archieven — verschenen de resten van een ouder gasthuis (uit de 14e eeuw) tussen de funderingen van het 15e-eeuwse gasthuis. Het 14e-eeuwse gasthuis was uitgevoerd met steunberen (afb. 20). Tijdens het onderzoek werd huisraad gevonden dat bij de gasthuizen behoorde.

De derde fase van het onderzoek leverde 13e-eeuwse huizen op, die behoren tot de oudste van de nederzetting Amsterdam. Van deze huizen waren nog over de haardplaatsen, houtresten van de wanden en vlechtwerk, waarmee de percelen werden afgebakend. De huizen hebben een lengte van circa 11 m en een breedte van ongeveer 4,5 m. Er is verder huisraad aangetroffen, zoals kookpotten, bakpannen, kannen, schoeisel, messcheden en metalen en houten voorwerpen.

Afb. 18. Alkmaar. Pelgrimsampul, afkomstig uit Santiago de Compostela. De hoogte is 41 mm. Foto ROB.

Afb. 19. Amsterdam: centrum. Een stuk laken uit de 17de eeuw met daaraan bevestigd een drietal lakenloden met instempeling 'LEYDS GVET', het wapen van de stad Leiden en een aantal kloppen, die informatie verschaffen omtrent de deelbewerkingen (onder andere 'DVBEL VERWE' voor de verfbehandelingen en lengteaanduidingen). Foto Archeologische Dienst Amsterdam.

Bij werkzaamheden voorafgaand aan de bouw van het nieuwe complex van Pierson, Heldring & Pierson aan het Rokin, vlak bij de Dam, kon onderzoek worden verricht in de periode 14 december 1987 tot 18 februari 1988. Het terrein wordt omsloten door Rokin 23-55, Nadorststeeg 2, en Nes 34-68 met de Sint Pieterspoort. Het was bekend dat op dit terrein (een aanplanting in de Amstel) het Sint Pietersgasthuis en Middel-eeuwse huizen hebben gestaan.

Door de zware kluizen van een voormalige vestiging van de Amro-Bank, diep in de grond ingegraven, bleek reeds een aanzienlijk deel van het bodemarchief opgegruimd. Vanaf ongeveer 1 m – NAP konden echter nog net delen van de fundering van het gasthuis gevolgd worden. Het gasthuis bestond uit twee lange traveeën, parallel aan de Amstel gebouwd. Langs het deel dat direkt aan de Amstel was gelegen kon een aanzienlijke hoeveelheid vondstmateriaal, dat toebehoorde aan het gasthuis, geborgen worden. Deze vondsten geven een goed beeld van de materiële cultuur van het gasthuis. In een van de waterputten werd een Heilige Catharina, uitgevoerd in pijpaaarde, aangetroffen (afb. 21). Resten van een veelkleurige beschildering waren nog aanwezig. De Heilige Catharina is de patroonheilige van de stad Amsterdam.

Onder de genoemde bewoningsresten werden tot circa 5 m onder NAP verscheidene ophogingsfasen vastgesteld. Interessant waren enkele fragmenten van paffrath-aarde-werk uit de oudste vondstlaag, daterend uit omstreeks 1240. Het zijn de oudste vondsten uit de nederzetting Amsterdam die tot nu toe aan de oostoever van de Amstel zijn geborgen.

Archeologische Dienst Amsterdam

J.M. Baart

Amsterdam J.J.F. Hubers ontdekte, na afbraak van de Lerolakfabriek aan de Burg Stramanweg, aan de oostkant van een opgebracht recent zandpakket een wat hoger gelegen humeuze plek met bewoningsafval: naast 16e-20e-eeuws aardewerk ook enkele Laat-Middeleeuwse scherven. In de 19e eeuw stond hier een boerderij; waarschijnlijk is sprake van een tot de Late Middeleeuwen teruggaand terpje. Melder: E. Schmitz.

Amsterdam: Oostzanerwerf Ing. D.J.F.M. Frederiks van de Stadsdeelraad Noord meldde de vondst van een partij walvisbotten, gedaan bij graafwerkzaamheden door het Gemeentelijk Energiebedrijf. Dankzij de alertheid van de grondwerkers kon een aantal (nog niet gedetermineerde) walvisbotten worden geborgen. De vondst werd gedaan aan de Adriaan Loosjesstraat, hoek Zuideinde (Oostzanerwerf). Hier stond in de 17e en 18e eeuw aan weerszijden van de sloot Het Twiske een aantal walvistraankokerijen en

Afb. 20. Amsterdam: centrum. De opgravingsput aan de Nieuwendijk/Nieuwe Nieuwstraat met op de achtergrond de muurresten van de beide gasthuizen. Op de voorgrond worden de resten van de oudste huizen aan de oostoever van de Amstel onderzocht. Foto Archeologische Dienst Amsterdam.

prutkokerijen. Mogelijk was het winnen van olie uit walvisbotten een nevenactiviteit. Al eerder werden enkele walvisbotten geborgen, bij een voormalige traankokerij bij De Rijp (Bos 1987).
IPP, Amsterdam

J.M. Bos

Barsingerhorn Leden van AWN-werkgroep Schagen deden waarnemingen in een bouwput, gegraven in de dijk die aan de oostkant langs de Hemmerweg loopt. Vastgesteld werd dat de dijk bescherming bood tegen uit het westen komende wateroverlast. In de ophoging was wier verwerkt. Nederzettingsafval (as, botten, scherven) aan de oostkant wijst erop dat men al snel op de dijk is gaan wonen. Op het veen dat onder de dijk bewaard bleef werden scherven uit de Karolingische periode gevonden.
Bron: *Jaarverslag 1987 AWN-werkgroep Schagen* (F. Diederik).

Bergen Op de plaats waar in Wimmenum de in of voor 1357 gestichte Sint Cosmar-of Damianuskapel stond, zijn boringen verricht en werd een kleine proefsleuf gegraven. Van de kapel, die na de hervorming als school werd gebruikt en in 1865 afbrandde, blijken geen funderingen meer aanwezig. Er is wel veel puin aangetroffen.
Bron: *Jaarverslag 1987 Archeologische Assistent Noord-Holland* (G.P. Alders).

Bloemendaal In een bouwput aan de Vogelenzangseweg, op de strandwal Vogelenzang-Bloemendaal, werden enkele natuurlijke niveau's uit – waarschijnlijk – de Bronstijd waargenomen. De lagen vertoonden de kenmerken van een bospodzol en waren door een ca 2 m dikke laag zand overstoven.

Aan de Oosterduinlaan werd onderzoek uitgevoerd naar restanten van de hofstede Distelberch (16e eeuw) en de buitenplaatsen Greijpsteijn (eind 17e eeuw) en Oosterduin (18e eeuw). Er werden diverse keldervloeren, muurresten en een beerput met 17e-18-eeuws materiaal aangetroffen. Door de onvolledigheid van de overblijfselen was een

Afb. 21. Amsterdam: centrum. Pijpaarden beeld van de Hellige Catharina uit de 15e eeuw, opgegraven op het terrein van de nieuwbouw van de Pierson, Heldring & Pierson bank aan het Rokin. Hoogte 26.3 cm. Foto Archeologische Dienst Amsterdam.

rekonstruktie van de plattegronden van de verschillende complexen niet mogelijk. De waarnemingen werden gedaan door AWN-werkgroep Haarlem.

Bron: *Jaarverslag 1987 AWN-werkgroep Haarlem* (A. Numan).

Diemen: Oud Diemen Door AWN-afdeling Amsterdam is een opgraving uitgevoerd op het perceel direkt ten oosten van het kerkhof van Oud-Diemen, waar in 1771 een pastorie werd afgebroken. Er werden enkele sleuven gegraven tot ca 1 m onder het maaiveld, waarin funderingen uit de 15e-18e eeuw werden aangetroffen. De oudste stenen bebouwing had een roosterfundering. Er zijn aanwijzingen voor een uit de 14e eeuw daterende houten bouwphase. Onder het diepste opgravingsniveau bevond zich nog een aanzienlijke pluggenophoging. Aanleiding tot het onderzoek waren werkzaamheden in verband met de aanleg van een nieuwe rijksweg vlak langs Oud-Diemen. Het werd uitgevoerd onder dagelijkse leiding van P. Hoogers, onder supervisie van het IPP. Bron: P. Hoogers; E. Schmitz, *Het Profiel* 1987-88, nr. 2, p. 3-6.

Diemen: Diempolder (afb. 22) In deze voor woningbouw bestemde polder wordt sinds 1987 een zandpakket opgebracht (Plan Diemen-Noord Fase I). Door AWN-afdeling Amsterdam is in dit gebied de laatste jaren veel onderzoek verricht: veldkarteringen, boringen en (langs de Ouddiemaerlaan) opgravingen in onbebouwde, grotendeels in het veen weggezakte 13e-eeuwse huisterpjes. Het onderzoek in 1987 had als doel om, vlak voor het oprukkende zand uit, nog zo veel mogelijk gegevens vast te leggen. Het omvatte: hoogtemetingen en boringen in twee zones ter weerszijden van de Ouddiemaer-

laan, om eventuele tot dan toe onontdekte terpjes op te sporen; opgravingen in enkele terpjes langs de Ouddiemerlaan (zie a); verkenningen in het poldergebied ten oosten van Oud-Diemen (b).

a. Op percelen 29 en 30 ten noorden van Oud-Diemen werd, tot op het ongeroerde veen, een reeks proefsleuven gegraven. Vastgesteld werd dat zich op het veen een tot ca 2 m dik, uit mest, riet, stro en klei bestaand ophogingspakket bevindt. Het behoort tot een grotendeels in het veen weggezakt huisterpje dat gezien de vondsten (andenne, vroeg steengoed, kogelpot) in aanleg uit de 13e eeuw dateert.

Op het perceel Oud-Diemerlaan 545, waar in de periode 1983-85 al een deel van een huisterpje werd onderzocht, werd opnieuw een sleuf gegraven.

b. In het poldergebied werden de daar tijdens eerdere veldkarteringen ontdekte vermoedelijke huisplaatsen opnieuw onderzocht, voor een deel door middel van opgravingen. Er bleek, in tegenstelling tot de conclusies uit een eerder booronderzoek (zie Woltering 1985, 342; 1986, 297), inderdaad sprake te zijn van 12e-eeuwse huisplaatsen. Dat ze destijds niet als zodanig zijn herkend kan worden verklaard door het feit dat de erven in deze periode nog niet werden opgehoogd: men woonde direct op het veen. Door de voortgaande daling van het maaiveld sinds de ontginning van het gebied zijn alle sporen uiteindelijk opgenomen in de dunne geoxydeerde toplaag van het natuurlijke veen en onherkenbaar geworden. Er bleef vrijwel uitsluitend onvergankelijk materiaal over: de schervenconcentraties waaraan de woonplaatsen tijdens de veldkarteringen herkend zijn. Aan de 13e-eeuwse bewoning langs de Oud-Diemerlaan is dus een 12e-eeuwse fase voorafgegaan. Deze lag ongeveer 400 m naar het oosten. De verplaatsing moet zich, gezien het in de polder gevonden aardewerk, grotendeels voor 1200 voltrokken hebben. Op slechts een enkele plek is tot in de 14e eeuw gewoond. De verschillende onderzoekingen zijn uitgevoerd onder dagelijkse leiding van P. Hoogers en E. Schmitz, onder supervisie van het IPP.

Bron: *Het Profiel* 1987-88, nr. 2, p. 6-9; nr. 3, p. 5.

's Graveland: Kortenhoef Bij het graven van een sloot werd Laat-Middeleeuws aardewerk gevonden: grijze kogelpot, steengoed en een fragment van een deksel met ingestoken versiering. Het materiaal komt uit het veen. Vinder en melder: mevrouw J. Offerman uit Hilversum.

Haarlem: centrum Het gemeentelijk archeologisch team verrichtte in 1987 enkele kleinere stadsopgravingen: Korte Begijnestraat 3, Spaarnwouderstraat 74, Bakenessergracht 49 en Turfsteeg 2. Er werden beerputten, een waterput en afvalkuilen aangetroffen. Vooral de beerputten leverden materiaal op, dat tussen de 17e en 20e eeuw gedateerd kon worden.

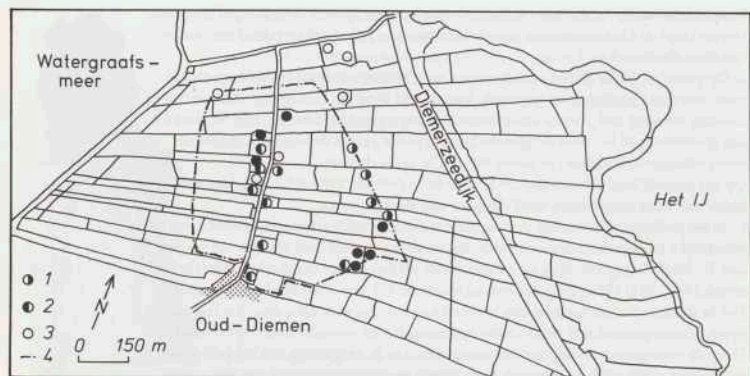
Bron: *Jaarverslag Gemeente-archeoloog Haarlem 1987* (J.M. Poldermans).

Heemskerk Door de Archeologische Werkgroep van de Kennemer Oudheidkamer werden aan de Rijksstraatweg enkele akkers verkend en boringen verricht. Doel was de opsporing van overblijfselen van Middeleeuwse bebouwing, met name van Huis De Vlotter. Het onderzoek leverde slechts enkele kogelpotscherfjes en een groot formaat baksteen op.

Bron: *Jaarverslag 1987 Archeologische Werkgroep Kennemer Oudheidkamer* (F.N. Wiegman).

Heemskerk: Assumburg T. Rensen, beheerder van de in kasteel Assumburg gevestigde jeugdherberg, vond bij graafwerk op het voorplein een ruim 50 cm dikke fundering. Deze dateert, gezien de baksteenformaten, uit de 15e of 16e eeuw.

Bron: *Jaarverslag 1987 Archeologische Assistent Noord-Holland* (G.P. Alders).

Afb. 22. Diemen: Diempolder. Middeleeuwse woonplaatsen in de Diempolder. Weergegeven zijn de veldkarteringsresultaten tot en met 1987. De topografie van het kaartje is gebaseerd op een (pre-) kadastrale opmetingen uit 1811. 1. woonplaats vóór ca. 1200 (met pingsdorf-aardewerk); 2. woonplaats ca 1200-1500; 3. waarschijnlijke woonplaats; 4. grens van het in 1987 met zand opgehoogde deel van de polder. Tek. E. Schmitz.

Hoorn: centrum (afb. 23) In de periode 23 maart -6 mei 1987 werd op een terrein tussen Grote Noord en Achterom, voorafgaand aan de bouw van een C&A-filiaal, door de archeologische dienst van het Westfries Museum een opgraving uitgevoerd. Het onderzoek stond, omdat Hoorn geen eigen opgravingsbevoegdheid heeft, onder supervisie van het IPP.

Tot nu toe werd aangenomen dat Hoorn omstreeks 1300 ontstond als een kleine nederzetting van boeren en vissers die zich rond een sluis in de Westfriesee dijk vestigden. Via deze sluis mondde een kleine waterloop, de Gouw, in zee uit. Omdat de kust hier een natuurlijke baai vormt, was dit voor schepen een veilige ankerplaats. Vanuit het binnenland kwam hier bovendien een landweg op de dijk uit. Dit kruispunt van land- en waterwegen moet al spoedig ook een aantrekkelijke vestigingsplaats voor handelaars en ambachtslieden zijn geworden. Het opgravingsterrein was gelegen aan de oude verbindingsweg met het achterland, niet ver van de plaats waar de sluis in de Westfriesee dijk was gelegen. De kans hier bewoningssporen aan te treffen uit de beginfase van Hoorn, was dus zeer groot.

Het onderzoek heeft aangetoond dat men omstreeks 1250 begon met het opwerpen van kleine huisterpen tegen het Grote Noord, zelf gelegen op een lage binnendijk. In de loop der eeuwen ontstond zo een enkele meters dik aaneengesloten ophogingspakket, waarin verscheidene woonniveaus te onderscheiden zijn. Opmerkelijk is, dat de tegenwoordige perceelindeling is terug te voeren op die uit de vroege 14e eeuw, zij het dat in de loop der tijd soms een tijdelijke verschuiving in de percelering lijkt te zijn opgetreden. De huidige rooilijn is pas in de loop van de 15e eeuw ontstaan; aanvankelijk stonden de voorgevels van de huizen nog niet in één lijn. De percelen liepen oorspronkelijk door tot aan het Achterom.

Van de 13e-eeuwse periode zijn niet veel meer sporen bewaard gebleven dan enkele slootjes, deels gevuld met scherven en ander afval. De huizen bevonden zich elders; gezien de hoeveelheid vondsten wel in de directe omgeving. Van de 14e- en vroege 15e-eeuwse bewoning zijn meer sporen in de bodem bewaard gebleven. Van een aantal huizen zijn meer resten terug gevonden dan alleen de vloeren.

Afb. 23. Hoorn: centrum. Onderzoek tussen Grote Noord en Achterom.
Foto R.E. van de Walle.

Uit het begin van de 14e eeuw dateren de overblijfselen van een huis met vlechtwanden. Het was ca 6 m lang; de breedte was niet meer vast te stellen. Het was vervangen door een huis waarvan de planken wanden rustten op leggers van dikke planken en balken, ondersteund door poeren van gestapeld hout. De haardplaats lag enigszins excentrisch. Het vermoeden bestaat dat deze zich in een apart afgescheiden ruimte heeft bevonden. Het huis was ca 3,75 m breed en meer dan 8 m lang. De voorzijde lag onder het huidige straatniveau en kon niet worden blootgelegd.

De opvolger van dit huis was veel eenvoudiger en bestond uit een nauwelijks gefundeerde lichte houten constructie. In een ruimte van en $2,75 \times 2,75$ m bevond zich de haard. Waarschijnlijk had het huis nog een tweede vertrek, waarvan alleen de resten van een bakstenen vloer zijn teruggevonden. Het is in de loop der tijd verscheidene malen gerepareerd en na een brand weer opgebouwd op vrijwel dezelfde wijze. De achterwand (de westzijde) lijkt geïsoleerd te zijn geweest d.m.v. opgestapelde turven.

Bij een gebouw met planken wanden uit de eerste helft van de 15e eeuw heeft men baksteen toegepast voor de poeren. Het was slechts ruim 3 m breed en verdeeld in twee achter elkaar liggende ruimten van resp. 4 en 8 m lengte. De merkwaardige verhouding tussen lengte en breedte doet vermoeden dat het (gedeeltelijk) als bedrijfsruimte gebruikt is, te meer daar de haardplaats niet kon worden teruggevonden. In de loop van de 15e eeuw werden steeds meer onderdelen van huizen in steen uitgevoerd.

Van de bebouwing uit de latere perioden is betrekkelijk weinig overgebleven. De funderingsmuren van deze huizen hebben doorgaans opnieuw als fundering gediend voor de bebouwing uit meer recente tijd. De indruk bestaat dat het terrein aan de Achteromzijde pas in de loop van de 14e eeuw bebouwd raakte. De aan de kant van het Grote Noord aangetoonde terrophgingen lijken hier geheel te ontbreken.

Eenvoudig grijs en roodbakend inheems aardewerk, zoals verschillende typen kookpotten, grote voorraadpotten, schalen en kannen, en het uit Siegburg en Langerwehe geïmporteerde fijnere schenk- en drinkgerei nemen onder het vondstmateriaal verreweg de belangrijkste plaats in. Daarnaast zijn gebruiksvoorwerpen van uiteenlopende aard opgegraven, vervaardigd van been, natuursteen, ijzer, koper of andere metalen. In de zeer vochtige bodem zijn ook vergankelijke materialen als leer en hout bewaard gebleven. Speciale vermelding verdienen de resten van een houten eg, die secundair als

bodemversteving van een afvalkuil gebruikt was.

De aan de zuidzijde van het onderzochte terrein aangetroffen afvalputten met leersnippers, haarresten, kalk, boomschors en andere plantenresten duiden op de aanwezigheid van een leerlooier en schoenmaker. De datering ervan is niet eenvoudig; voorlopig wordt gedacht aan de 14e en/of 15e eeuw. Ook elders op het terrein werden concentraties haar en leersnippers gevonden.

De opgravingsresultaten werpen een nieuw licht op de vroegste geschiedenis van Hoorn. Al omstreeks 1250 vestigden zich mensen langs het Grote Noord, de verbindingsweg met het achterland. Dit betekent niet alleen dat Hoorn in ieder geval een halve eeuw ouder moet zijn dan tot nu toe is verondersteld, maar ook dat het toen al meer moet hebben voorgesteld dan een groepje schamele huizen rond een sluis in de Westfrieze omringdijk, op de plaats van het tegenwoordige Rode Steen. Bovendien is het voor het eerst gelukt een indruk te krijgen van de aard van de 14e-eeuwse bebouwing.

Ruim de helft van het bouwterrein kon worden opgegraven; ongeveer een derde bleef als gevolg van tijdgebrek ononderzocht; het resterende deel was door bouwactiviteiten in het verleden al sterk verstoord. De opgraving werd financieel mogelijk gemaakt door bijdragen van de gemeente Hoorn, de provincie Noord-Holland, C & A Nederland, de Historische vereniging Oud Hoorn en verscheidene particuliere stichtingen.

Westfries Museum, Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Hoorn: Blokker Op een terrein in de zuidwesthoek van de kruising Westerblokker-Kloosterhout te Blokker werden bij het graven van een bouwput bewoningssporen uit de 12e-13e eeuw gevonden. Er werden verscheidene haardplaatsen gevonden, brokjes verbrande klei ('hutteleem') en veel aardewerk (kogelpot, andenne, pingsdorf). Er waren geen mogelijkheden een nader onderzoek in te stellen.

Bij het bouwrijp maken van het terrein van het voormalige middeleeuwse klooster Nieuwlicht (in verband met de bouw van een manege) werden door D. Koeman uit Blokker waarnemingen en vondsten gedaan. Aangetroffen werd een deel van een gracht, gevuld met keukenafval; voornamelijk aardewerk uit de 14e en 15e eeuw. Deze vondst is opmerkelijk want bij eerder onderzoek door de ROB (in de 50-er jaren) en door het Westfries Museum (in 1978) werd op het in de loop der jaren afgegraven terrein niets van betekenis aangetroffen.

Bron: Westfries Museum, Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Naarden Door leden van de Werkgroep Vestingstad is een opgraving uitgevoerd in de tuin van het rond 1700 gebouwde Burger Weeshuis te Naarden. Het onderzoek heeft gegevens opgeleverd over oudere bewoning op deze plek, daterend uit het einde van de 16e en het begin van de 17e eeuw. Een hierbij behorende zwarte, humeuze laag met botten, mossel- en oesterschelpen en aardewerkscherven ligt op ca 1.8-1.5 m onder het huidige maaiveld. De waarnemingen werden gedocumenteerd door H. Schaftenaar.

Niedorp G. Dekker te Nieuwe Niedorp vond in de tuin van zijn woning aan de dorpsstraat een aantal zilveren munten: 9 dukatons uit Brabant en 6 dukatons (of zilveren rijders) uit de Noordelijke Nederlanden, geslagen tussen 1621 en 1665. De munten zijn gedetermineerd door het Koninklijk Penningkabinet.

Bron: *Jaarverslag 1987 AWN-werkgroep Schagen* (A. Wit).

Opmeer: Hoogwoud H. van der Meij vond in de kruipruimte onder zijn huis te Hoogwoud een gedempte Laat-Middeleeuwse sloot met 13e-eeuws aardewerk. In het vervolg van deze sloot werd buitenshuis onder meer het skelet van een varkentje aangetroffen. Het aardewerk bestaat voornamelijk uit grijze kogelpot. Vondsten en vondstomstandigheden werden gedocumenteerd door G.P. Alders (ADN).

Sint Maarten: Eenigenburg In het kader van de restauratie van het kerkje te Eenigenburg is door AWN-werkgroep Schagen, onder supervisie van H. Sarfatij van de ROB, een onderzoek naar de funderingen uitgevoerd. Uitgangspunt was het vermoeden dat onder het huidige uit 1772 daterende gebouw nog resten van een oudere kerk te vinden zouden zijn. Dit vermoeden bleek juist: het onderzoek bracht de fundamente en funderingssleuven aan het licht van een kerkje van ca 17 bij 10 m. Het metselwerk bestond uit secundair verwerkte kloostermoppen die, gezien de afmetingen, hoogstwaarschijnlijk afkomstig zijn van het nabijgelegen kasteel de Nuwendoor. De afbraak van de Nuwendoor in 1375 en de vroegste vermelding van het kerkje van Eenigenburg in 1404 verschaffen dateringsgrenzen voor de bouw van de kerk. In de terp waarop de kerk gebouwd is werden geen sporen van oudere bewoning gevonden.
Bron: *Jaarverslag 1987 AWN-werkgroep Schagen* (F. Diederik).

Velsen AWN-werkgroep Velsen zette het in 1986 begonnen onderzoek op het terrein van het landgoed Waterland voort. Funderingsresten van het 18e-eeuwse huis Waterland werden nog niet gevonden, wel een kelder die onder de opkamer van het huis kan hebben gelegen. Verder werden op twee plaatsen akkerlagen aangetroffen die gezien de vondsten uit de Vroege Middeleeuwen (fragment badorf-kan, kogelpot) en Late Middeleeuwen (kogelaardewerk) dateren.
Bron: *Jaarverslag 1987 AWN-werkgroep Velsen* (A.V.A.J. Bosman).

Waterland De eerste fase van het Waterlandonderzoek, de inventarisatie in opdracht van de Landinrichtingsdienst, werd in 1987 afgesloten. De laatste voorrapporten betroffen Oostzaan (Visscher 1987), Ilperveld/Varkensland (Datema 1988) en Midden Waterland (Janzen 1988). Tevens kwam in 1987 het eindverslag van deze fase in concept gereed (Bos 1988).

In totaal zijn in de bijna 12.000 hectare van de ruilverkaveling Waterland nu 811 archeologisch waardevolle terreinen bekend, waaronder 757 verlaten huisplaatsen. Deze zijn voor het grootste deel door middel van grondboringen nader gedocumenteerd.

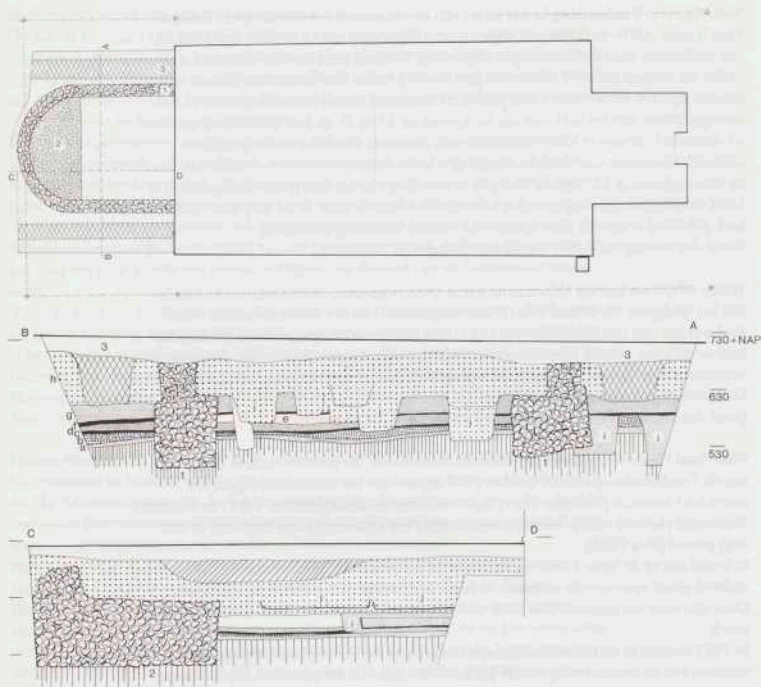
In 1987 werden in de ruilverkavelingsprocedure ook de eerste planwijzigingen ten behoeve van de bescherming van de gekarteerde objecten aangenomen. Bij een aantal voormalige huisplaatsen zal het slootwaterpeil niet worden verlaagd; op geen van de archeologisch waardevolle terreinen in de thans afgehandelde deelgebieden zullen grondwerkzaamheden die dieper gaan dan de bouwvoor worden gesubsidieerd. Over de verdere aanbevelingen in het eindrapport zal in de komende jaren worden gesproken.

IPP, Amsterdam

J. M. Bos

Weesp Tijdens de sloop van het voormalige arbeidsbureau bleek, volgens verwachting, dat dit was gefundeerd op de resten van de kapel van het in het begin van de 15e eeuw gestichte Jonge Convent. De belangrijkste gegevens konden na een melding door de Technische Dienst van de gemeente Weesp worden vastgelegd. De koorsluiting werd, net voor het sloopwerk uit, ingemeten door amateur-archeoloog H. Gijzen uit Weesp. De kapel was 24 m lang, 8,5 m breed en had een driezijdige koorsluiting. De fundering met spaarbogen was gemetseld uit baksteen van het formaat 22-23 x 10-11 x 4,5-5 cm en bereikte waar dat kon worden vastgesteld een diepte van 2,6 m onder het huidige straatniveau. De ondergrond van de kapel bestond uit opgebrachte, vrijwel vondstloze venige grond. De fundering was 70 cm breed, aan de basis 1 m. Een balkenfundering in het koor diende waarschijnlijk voor het altaar. Los gevonden werd een fragment van een natuurstenen Gothische venstertracering. De kapel is vermoedelijk in de eerste helft van de 15e eeuw gebouwd.

Bron: *Jaarverslag 1987 Archeologische Assistent Noord-Holland* (G.P. Alders).

Afb. 24. Wieringen: Oosterland, boven: plattegrond van de NH-kerk met links de opgegraven sporen. Schaal 1:300. Onder: profielen A-B en C-D. Schaal 1:100. Legenda: 1. fundering rond-gesloten koor van de romaanse bouwphase; 2. fundering plaat van veldkeien in de absisboog; 3. puin-baan van de koormuren van de gotische bouwphase; a-f. esdek met meerdere niveau's (humeuze lagen - a, b, d; zandlagen - c, e, f); g. egalisatielaag van de romaanse bouwphase; h. egalisatielaag van de gotische bouwphase; i. pre-romaanse grafkuilen; j. romaanse en gotische grafkuilen. Tek. ROB.

Wieringen: Oosterland (afb. 24 en 25) De voorgenomen restauratie van de NH kerk te Oosterland leidde tot een opgraving op het kerkhof, onmiddellijk ten oosten van het huidige kerkgebouw. Onderwerp was het koorgebied van de eertijds aan Sint Michael gewijde kerk. Bij een voorgaande restauratie, ongeveer honderd jaar geleden, is het koor gesloopt. Twee parallelle, vrij ondiepe puinbanen (gevuld met baksteen- en mortelpuin) gaven de beide langsmuren weer van dit koor, dat iets smaller was dan het kerk-schip. De oostelijke afsluiting kon door de positie van moderne grafmonumenten niet onderzocht worden. De puinbanen waren het restant van een Gotisch koor. Hierbij behoorden ook spaarzame resten van een plavuizenvloer en vermoedelijk een aantal begravingen. Vermoedelijk, omdat de aangetroffen begravingen deels bij de Gotische, deels bij een andere, Romaanse bouwphase behoort zullen hebben. Een individueel onderscheid viel niet te maken.

De Romaanse bouwphase wordt gekenmerkt door een iets smaller en ook korter koor

met halfronde absis. Het muurwerk bestond uit gietwerk tussen staande tufstenen platen; de vulling was een mengsel van veldkeien en baksteenbrokken, gevat in mortel. Het sloot koud aan op het muurwerk van het kerkship. De muur bleek gefundeerd op een tot in het vaste zand reikend steenbed: een brede en diepe baan van losse veldkeien onderin en veldkeien met specieresten bovenin. In de cirkelhelft van de absis breidde deze steenfundering zich uit tot een aaneengesloten, massieve funderingsplaat. Op de overgang van rechte koormuur naar ronde absisboog wezen enkele grote zwerfkeien op de fundering van de triomfboog.

De begravingen waren vrijwel alle kistbegravingen. De diepere zullen bij de oudere bouwfasen behoord hebben. Bij een klein aantal buiten de Romaanse koormuur is dit zeker. Hierbij valt ook te rekenen de enige van tufsteenblokken opgetrokken sarcofaag pal ten noordoosten van het Romaanse koor. Deze is van dezelfde aard als de enkele jaren geleden bij het grafdelven gevonden grafmonumenten (Woltering 1972). In totaal zijn thans 35 graven onderzocht. Niet alle leverden skeletmateriaal op. Eén dode bleek met het hoofd naar het oosten te liggen, de andere lagen naar het westen. Opmerkelijk was het voorkomen van grafkuilen die doorsneden werden door de Romaanse bouwsporen. Dit wijst in ieder geval op een oudere begraafplaats, die samen zou kunnen hangen met een nog oudere kerkbouwfasen. Het is wenselijk hiernaar een onderzoek in te stellen binnen de kerk bij de restauratie van het interieur. Van een dergelijke bouwfasen is bij de huidige opgraving niets gevonden. De oudste graven doorsneden een pakket van humeuze lagen dat totaal als akkergrond beschouwd kan worden. Het rustte op het ongestoorde zand van de natuurlijke ondergrond. In het esdek waren twee fasen te herkennen, die gescheiden werden door een zandbandje. Ook de bovenzijde van het esdek kenmerkte zich door een zandbandje, dat tevens de oudste graven overdekte. Dit is het niveau geweest voorafgaand aan de bouw van de Romaanse kerk. Het werd doorsneden door de funderingen daarvan. Het interieur van de Romaanse kerk werd verhoogd met opgebrachte humeuze grond. Tot welk niveau is door de latere vergravingen niet meer te bepalen; sporen van de bijbehorende kerkvloer zijn niet aangetroffen. Aan de buitenzijde is het terrein geëgaliseerd met met puin vermengde grond. Voor de bouw van het Gothische koor is de grond opnieuw opgehoogd met sterk puinige, vuile grond. Hierin zijn de funderingsleuven voor de bakstenen muren gegraven tot op de egalisatielaag uit de Romaanse periode. Het profiel wordt aan de bovenzijde besloten met een recent vergraven top-laag, die alle oudere sporen gelijkelijk overdekt. De verschillende fasen in de occupatie-geschiedenis van deze plek laten zich door een pijnlijk gemis aan vondsten slechts heel globaal dateren: Gothische bouwfasen: 14e eeuw; Romaanse bouwfasen: 12e-13e eeuw; oudste begravingen, tevens jongste akkerlaag: 10e-11e eeuw; oudste akkerlaag: vóór de 10e-11e eeuw.

Het onderzoek is uitgevoerd door de ROB (H. Sarfatij, K. Greving, W. Arler) in de periode 9 december 1985-7 februari 1986. Waardevolle medewerking werd verkregen van: Architectenbureau De Haan (Grouw); de kerkvoogdij van de NH kerk van Oosterland; de gemeente Wieringen.
H. Sarfatij: Wieringen: Oosterland, *Jaarverslag ROB 1986*.

Tijdens het onderzoek in de NH kerk te Oosterland werden fragmenten van 43 individuen geborgen, die na een kort onderzoek voor herbegraving zijn teruggebracht. Vanwege het geringe aantal en het ontbreken van mogelijkheden ze aan een bepaalde bouwfasen van de kerk toe te schrijven, kunnen geen gedetailleerde conclusies worden getrokken. Volstaan wordt met een overzicht van de leeftijden voor mannen en vrouwen samen: 0-6 jaar: 2 ind. (7%); 6-12 jaar: geen; 12-18 jaar: 1 ind. (3%); 18-25 jaar: 5 ind. (17%); 20-30 jaar: 2 ind. (7%); 25-35 jaar: 9 ind. (30%); 30-40 jaar: 5 ind. (17%); 35-45 jaar; geen; 30-50 jaar: 3 ind. (10%); 45-55 jaar: 3 ind. (10%); ouder dan 55 jaar: geen. Opvallend is een lage sterfte in de jonge leeftijdsgroepen en de hoge sterfte op middel-

Afb. 25. Wieringen; Oosterland. De kern van de ronde koorsluitingsmuur van de NH-kerk, met grote veldkeien als fundering van de triomfboog. Rechts het masieve bed van veldkeien in de absis. Links grafkuilen en een tufstenen tombe buiten de romaanse kerk. Foto ROB.

bare leeftijd. Het is mogelijk dat de opgraving plaatsvond in een weinig representatief deel van de begraafplaats. Uit de cijfers kunnen zeker geen demografische conclusies worden getrokken.

Bron: *Jaarverslag ROB 1986* (G.F. IJzereef).

Zaanstad: Assendelft AWN-afdeling Zaanstreek deed waarnemingen en vondsten op meerdere plaatsen in Assendelft.

Op het perceel Dorpsstraat werd het in 1986 begonnen onderzoek voortgezet. De hier rond 1700 gebouwde boerderij zal binnen afzienbare tijd plaats maken voor nieuwbouw. Op het erf en ook binnen de boerderij is een aantal proefputten gegraven die belangrijke gegevens hebben opgeleverd over de vroegere bewoning op deze plek en over de opbouw van de terp onder de huidige bebouwing. De terp lijkt in twee fasen te zijn ontstaan: aanvankelijk (vanaf de 12e eeuw) door de ophoping van afval en mest; later (vanaf de 16e eeuw) door opzettelijke ophoging. De basis van het ongeveer 2 m dikke ophogingspakket ligt op ca 2.3 m – NAP, op veen. Tot het aardewerk uit de onderste niveaus behoort pingsdorf en paffrath.

Bron: *Grondspoor* 85, 1987, p.7-12; 86, 1987, p.7-12 (C.J. van Roon).

Achter Dorpsstraat 523 werd uit uitgebaggerde grond Laat-Middeleeuws aardewerk verzameld: 'Schinveld-Brunssum', paffrath, vroeg steengoed, kogelpot. Het terrein was ook in 1986 al verkend.

Uitgebaggerde grond achter Dorpsstraat 469 bevatte naast later aardewerk tevens pingsdorf en kogelpot.

Bron: *Grondspoor* 86, 1987, p.1-2, 5 (E. de Boer).

Zeevang: Middelle Archiefonderzoek door H. Kollis uit Bergen leidde tot de ontdekking van de plaats waar hoogstwaarschijnlijk een hofstad of hofstede met de naam het Slot of het Oude Slot heeft gestaan. Het perceel ligt op het punt waar de Gouw en de Kopwormersloot elkaar kruisen. Ernaast ligt een perceel met de naam Hoogenwerf. De oudste vermelding van Het Slot dateert uit 1564. Het huis is, waarschijnlijk tussen 1633 en 1648, afgebroken om plaats te maken voor een boerderij. Het terrein is verkend door S. Lambalk (Vereniging Oud Quadijck) en G.P. Alders. Op het weiland werd zeer weinig Laat-Middeleeuws aardewerk gevonden (kogelpot, siegburg, langerwehe) en in het geheel geen baksteenpuin. Er lag wel veel 16e-17e-eeuws aardewerk.

Bron: *Jaarverslag 1987 Archeologische Assistent Noord-Holland* (G.P. Alders); *Grondspoor* 80, 1987, p.3-5 (S. Lambalk).

Literatuur

- Bos, J.M., 1987: De Rijk, in P.J. Woltering, *Archeologische Kroniek van Holland over 1986*, I Noord-Holland, *Holland* 19, 307.
- Bos, J.M., 1988: *Landinrichting en archeologie: het bodemarchief van Waterland*, Nederlandse Archeologische Rapporten 6, Amersfoort.
- Datema, R.R., 1988: *Archeologische waarden in de ruilverkaveling Waterland. VI. Ilperveld en Varkensland*, RAAP-rapport 15/Waterlandse Archeologische Rapporten VIII, Amsterdam.
- Janzen, F.P., 1988: *Archeologische waarden in de ruilverkaveling Waterland. VII. Midden Waterland (Landsmeer, Overleek, Watergang en een deel van Broek in Waterland)*, RAAP-rapport 17/Waterlandse Archeologische Rapporten IX, Amsterdam.
- Morel, J.-M.A.W., 1983: Velsen: Noord Spaarndammer polder, in: P.J. Woltering, *Archeologische kroniek van Holland over 1982*, I Noord-Holland, *Holland* 15, 220-222 en afb. 11 op 216-217.
- Visscher, H.C.J., 1987: *Archeologische waarden in de ruilverkaveling Waterland. V. Oostzaan/De Haal*, RAAP-rapport 11/Waterlandse Archeologische Rapporten VII, Amsterdam.
- Woltering, P.J., 1972: Oosterland (Wieringen), *Jaarverslag ROB* 1972, 110-1.
- Woltering, P.J., 1982: Amstelveen, *Jaarverslag ROB* 1982, 132-3.
- Woltering, P.J., 1986: *Archeologische kroniek van Holland over 1985*, I Noord-Holland, *Holland* 18, 288-9.
- Woltering, P.J., 1985: *Archeologische kroniek van Holland over 1984*, I Noord-Holland, *Holland* 17, 321-47.

II Zuid-Holland

D.P. Hallewas

Prehistorie

Bernisse: Geervliet Langs de Polderweg werden resten van IJzertijd-bewoning gevonden. Deze resten lagen op veen en waren afgedekt door een ca 1.5 m dik kleipakket. In de nederzetting slaag kwamen mest, stro, enkele palen, aardewerk en bot voor.
Bron: Herweijer 1988.

Leimuiden (afb. 1) De heer M.A.J. van den Hoek vond op een sportveld een rond 1200 v.Chr. te dateren bronzen hielbijl. De bijl heeft een breed blad en een boogvormige versiering onder de stoprichel, hij kan worden gerekend tot het type IA1c (Butler, 1963). Een dergelijke bijl maakt ook deel uit van het bronsdepot van Voorhout. De bijl is volgens de vinder afkomstig uit opgebaggerde grond uit de omgeving, die op het sportveld was gedeponeerd. In de verre omgeving liggen thans afzettingen van Calais, die veel ouder zijn dan de bijl, aan de oppervlakte. In de Bronstijd groeide op deze Calais-afzettingen veen. Het gebied was toen ongeschikt voor bewoning; mensen konden er slechts met bootjes in doordringen. Het dichtstbijzijnde bewoonde gebied werd gevormd door de strandwallen en Oude Duinen op ca 9 km afstand van de vindplaats. Het lijkt dan ook onwaarschijnlijk dat de bijl bij het opbaggeren op de plek lag waar hij in de Bronstijd terecht gekomen was. Het oppervlak van de bijl is goudkleurig, het heeft een patina zoals dat door langdurig verblijf in veen ontstaat. De bijl kon door het Rijksmuseum van Oudheden worden aangekocht.

Midden-Delfland Als vervolg op de archeologische inventarisatie door Bult (1983) is, in opdracht van de Reconstructiecommissie Midden-Delfland, door de stichting RAAP een aanvullend archeologisch onderzoek verricht van 28 mogelijk zeer waardevolle sites, die door de reconstructie van Midden-Delfland bedreigd worden. Het doel van het onderzoek was het verzamelen van gegevens aan de hand waarvan kan worden beoordeeld of een site wel of niet moet worden opgegraven.

Hiertoe zijn omvang, gaafheid en karakter van de sites in het veld nader bepaald door middel van boringen en weerstandsmetingen. In totaal zijn 12 sites uit de IJzertijd, 8 uit de Romeinse Tijd en 8 uit de Middeleeuwen onderzocht. Van 7 sites kon niet worden vastgesteld of er daadwerkelijk sprake is van een woonplaats.

Het weerstandsonderzoek dat hoofdzakelijk op de IJzertijd sites is uitgevoerd leverde in enkele gevallen een duidelijke aanwijzing op voor de positie van de huisplaats. Op die plek werden in de boringen ook de meeste archeologische sporen (scherven, houtskool en hout) aangetroffen. In twee gevallen was ook een rechthoekige structuur waarneembaar, die mogelijk verband houdt met de bewoning. Aan twee inheems Romeinse sites moet een hogere waardering toegekend worden dan aan de andere, omdat ze gedeeltelijk bedekt zijn geraakt met jonger sediment. Daardoor is de gaafheid aanzienlijk groter dan die van de overige woonplaatsen die nu nog aan de oppervlakte liggen. De Middeleeuwse sites die onderzocht zijn hebben alle een verschillend karakter. Het was daarom onmogelijk een waardering uit te spreken over deze sites.

Uit het onderzoek is gebleken dat het noodzakelijk is om een aantal sites op te graven, omdat ze redelijk tot goed bewaard zijn gebleven en daardoor veel informatie zullen opleveren over de bewoningsgeschiedenis van het gebied.

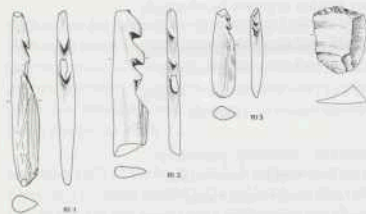
RAAP, Amsterdam

P. van der Gouw

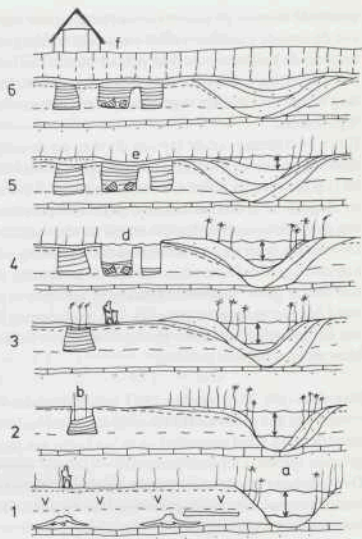
Monster (afb. 1) Het Rijksmuseum van Oudheden heeft een bronzen randhielbijl kunnen verwerven die ca 50 jaar geleden tijdens graafwerkzaamheden in de duinen bij Monster is gevonden. De bijl, die uit de Midden Bronstijd dateert, heeft hoge randen en een lage dwarsrichel ongeveer op het midden van de bijl. De vondst was tot dusverre onbekend.

Afb. 1. Leimuiden (links), Voorhout (midden) en Monster (rechts). Bronzen bijlen, resp. 16,3, 10,5 en 16 cm lang. Foto's RMO.

Afb. 3. Noordzee. Vroeg-Mesolithische getande spitsen en een vuurstenen krabber. Schaal 1:2. Tek. RMO.

Afb. 2. Monster: Madepolder. Schema van de landschapsontwikkeling voor, tijdens en na de turfwinning in de IJzertijd. 1. Veengebied met getijdereek (a), ca 300 v. Chr.; 2. veenput van de eerste generatie (b); 3. overslibbingsfase; 4. veenputten van de tweede generatie (d); 5. begin van nieuwe overslibbing (e); 6. bewoning uit de Late IJzertijd of de Romeinse Tijd (f) op de overslibbing. Tek. L. van der Valk.

Monster: Madepolder (afb. 2) Bij geologisch karteringswerk in de Madepolder werden uitgestrekte sporen van de winning van veen in de IJzertijd ontdekt. Het gebied van de polder maakt deel uit van de strandvlakte, waar op zand eerst klei is afgezet. Op deze klei heeft veen gegroeid en daarop is vervolgens weer klei afgezet. De veenlaag verliep zeer onregelmatig. Voor een deel hing dit samen met de beddingen van geultjes die het gebied ontwaterden en waarlangs de kleilaag op het veen is aangevoerd. In andere gevallen ging het echter duidelijk om door mensen gegraven kuilen. Tussen de kuilen waren wallekes van veen intact gelaten, om onnodig toestromen van water te voorkomen tijdens het steken van het veen. Enkele kuilen konden worden opgemeten, ze waren ongeveer 3 m breed, de lengte kon niet worden vastgesteld. De oriëntatie van de kuilen was onregelmatig.

Opvallend is dat vooral de bovenste (riet-zegge)-veenlaag gewonnen is. Dit veen is te verkriezen boven het daaronder liggende broekveen, dat te los is om goed te kunnen steken, bovendien lag het diep en had het door een hoog kleigehalte slechte stoekeigenschappen. Gebleken is dat er twee generaties kuilen voorkwamen. Na opvulling van de kuilen van de eerste generatie is het veen overdekt geraakt met een kleilaag. Dit

gebeurde voordat de kuilen van de tweede generatie werden gedolven. Bij het graven van de tweede generatie kuilen werd deze kleilaag verspit, brokken ervan kwamen onderin de kuilen terecht. Het gebied waarin kuilen zijn waargenomen beslaat ca 8 ha. Naar schatting is 80% van dit gebied uitgeveend. Wanneer we ervan uitgaan dat er een laag van ca 60 cm dikte is gewonnen dan leert een berekening dat er ca 40000 m³ veen is gewonnen.

Een C14 datering van de top van dit veen uit de omgeving van Naaldwijk leverde een datering op van ca 2450 BP. Archeologische vondsten geven aan dat de afzetting van de klei op het veen ca 300 v. Chr. op gang kwam. Op deze klei werd in de Romeinse Tijd en mogelijk al in de Late IJzertijd gewoond. De vervening kan dus in de overgangsfase van de Midden naar de Late IJzertijd worden gedateerd.

Gebrek aan hout en een tamelijk dichte bewoning hebben mogelijk tot schaarste aan brandstof geleid. Deze schaarste kan de aanleiding zijn geweest om tot het winnen van turf over te gaan. Verbrande plekken of ashopen werden niet waargenomen; de turf werd dus niet ter plekke gebruikt. Van zoutwinning lijkt er dus geen sprake te zijn, hoewel het gebied zich daartoe goed geleend moet hebben. Het zeewater zou dan als zoutbron moeten hebben gediend.

Noordzee (afb. 3) In oktober 1987 meldde de heer A. W. Ritman uit Den Haag de vondst van een groot aantal vuurstenen objecten, botten en een licht beschadigde beenen getande spits. Eind december en in het begin van januari werden nog twee beschadigde getande spitsen door hem gemeld.

De vindplaats van deze artefacten is een gedeeltelijk opgehoogd strand in de nabijheid van strandpaal 109, op de grens van Den Haag en Monster. Het herkomstgebied van het zand kon nader bepaald worden en lag 5-7 km uit de kust, ten westen van de ingang van de Nieuwe Waterweg. Hier werd het zand van een diepte tussen de 25.90 en 26.10 m — N.A.P. opgezogen.

De vondsten betreffen een groot aantal botten van Pleistocene ouderdom, waaronder kiezen van mammoeten, en zeer veel vuursteen. Tussen dit overwegend onbewerkte vuursteen werden een afslag met retouche en een krabber met eindretouche aangetroffen. De drie getande spitsen zijn vrij klein. Twee stuks zijn gemaakt van bot en één van gewei (RI.2). Op alle drie de spitsen zijn krasjes waar te nemen, meestal van het distale uiteinde, die met de fabricage in verband kunnen worden gebracht. De bovenzijde van spits 1 vertoont een sterk verveerd oppervlak. De bewerkingssporen houden hier abrupt op. Dergelijke verschijnselen zijn ook op een aantal spitsen van de Maasvlakte waargenomen (Verhart 1987 en in druk). Van deze verwerving wordt verondersteld dat zij is ontstaan door rotting in een karkas. We moeten hierbij denken aan ontsnapte prooidieren.

Voor de datering van de vondsten staan ons twee benaderingen ter beschikking. De eerste heeft betrekking op de geologie. Vrij dicht bij het veronderstelde herkomstgebied zijn door de Rijks Geologische Dienst enkele boringen verricht. Hierbij zijn enkele lagen aangetroffen waarin de spitsen kunnen zijn bewaard gebleven. De positie van de eerste boring (P18-29) ligt circa 1 km ten zuiden van het herkomstgebied. Op een diepte van 27.30-27.80 m — N.A.P. is hier een 50 cm dikke kleilaag aangetroffen, die met behulp van pollenanalyse in het Boreaal wordt gedateerd. De tweede boring (S3-95) ligt circa 8 km westelijk van de eerste boring. Hier is op een diepte van 21.67-22.00 m — N.A.P. een sterk kleiige veenlaag aangetroffen met daaronder een kleipakket. De veenlaag en de top van de klei leverden beide, aan de hand van pollenanalyse, een datering in de jongste fase van het Preboreaal op. Uit de eerste boring blijkt dat het boreale niveau op een diepte ligt van 27.30-27.80 m — N.A.P., terwijl het preboreale niveau uit de tweede boring aanmerkelijk hoger ligt, circa 22.00 m — N.A.P. De resultaten van deze boringen zijn dan ook moeilijk in overeenstemming te brengen met de zuiggegevens.

Een tweede benadering voor de datering van de vondsten is een typologische vergelijking. De vondsten uit Monster sluiten aan bij de Vroeg-Mesolithische artefacten die op de Maasvlakte zijn aangetroffen (Louwe Kooijmans, 1971; Verhart, 1987 en in druk). Op de Maasvlakte zijn circa 450 getande spitsen verzameld, die in drie groepen zijn onder te verdelen. De eerste groep omvat kleine spitsen met vloeiend in elkaar overlopende weerhaken. Tot deze groep kunnen de spitsen van Monster gerekend worden.

De vondsten van de Maasvlakte zijn met behulp van een tandemversneller C-14-gedateerd en dit leverde een ouderdom tussen de 9900 en 9700 BP (ongecalibreerd) op. De spitsen van Monster, en mogelijk ook de krabber, zijn dus in het Vroeg-Mesolithicum te dateren. Deze spitsen zijn gebruikt als pijlpunten voor de jacht en visvangst. Op grond van de gevens verkregen uit het onderzoek van het Maasvlakte-materiaal moeten ze beschouwd worden als verspeeld jacht- en visgerei.

RMO, Leiden

L.B.M. Verhart

Putten: In de polder Geervliet is tijdens de grote schouw, die eens per 7 jaar plaatsvindt, in de bagger uit de sloten naar vondsten gezocht. Er konden zo 21 nieuwe woonplaatsen worden vastgesteld: 12 uit de IJzertijd, vier uit de Romeinse Tijd en vijf uit de Late Middeleeuwen, waaronder drie met materiaal uit de 11e/12e eeuw.

BOOR, Rotterdam

P.S.G. Asmussen, J. Moree, en M.C. van Trierum

Spijkennis Bij het graven van een singel aan de noordkant van het industrieterrein Halfweg 3 is een nederzittingsplek uit de Late IJzertijd doorsneden. De nederzittingslaag ligt op een Duinkerke I-kleilaag en is bedekt door minstens twee latere kleilagen die in totaal 1.5-2 m dik zijn. Naast palen, mest, aardewerk en bot werd een haardplaats gevonden. Plaatselijk was de slappe ondergrond verstevigd met takkenbundels.
Bron: Herweijer 1988.

Voorhout (afb. 1) De heer C.A.L. Kerkvliet vond in 1985 een uit de Midden-Bronstijd daterende bronzen randbijl. De bijl heeft een lage dwarsrichel ongeveer op het midden van de bijl. De top en de snede ontbreken evenals de dwarsrichel op een van de zijden. De vindplaats van de bijl ligt juist op de oostelijke rand van de strandwal. Op de westelijke rand van dezelfde strandwal werd in 1907 het bronsdepot van Voorhout gevonden. De bijl werd door het Rijksmuseum van Oudheden verworven.

Voorne-Putten (afb. 4) Op Voorne-Putten is als uitvloeisel van de ruilverkaveling het polderpeil in een aantal polders met 40-50 cm verlaagd. Om de gevolgen van deze peilverlaging voor de tot dusver uitstekend bewaarde bewoningssporen te bepalen wordt een onderzoek uitgevoerd op locaties die sterk in ouderdom variëren. Rond iedere locatie wordt minimaal een hectare gekarteerd door middel van boringen. De afstand tussen de boringen bedraagt minimaal 10 m. Grootte en hoogteligging van twee nederzettingsterreinen uit het Midden-IJzertijd werden zo bepaald, waardoor er een inzicht werd verkregen in de mate en omvang van de effecten van de polderpeilverlaging. Tijdens dit onderzoek zijn vijf nieuwe vindplaatsen uit de Midden-IJzertijd ontdekt. Het merendeel van de sites uit die periode ligt op de hogere delen van het veen, in de nabijheid van de geultjes van veenwaterterts die tijdens de bewoning functioneerden.
BOOR, Rotterdam

P.S.G. Asmussen, J. Morre en M.C. van Trierum

Voorschoten In twee campagnes in 1986 en 1987 heeft het IPL een opgraving verricht op het terrein van het emballagebedrijf Steijn. Het terrein wordt De Donk genoemd. Het ligt op de noordelijke punt van een strook Ouden Duinen iets ten westen van de brede Oude Duinengordel Voorschoten-Wateringen. Eerder aangetroffen sporen op dit terrein uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd zijn in de Kroniek over 1986 opgenomen.

Afb. 4. Voorne-Putten. Hoogtelijnenkaart van de top van het Hollandveen in centimeters onder NAP. De bewoningssporen zijn duidelijk gebonden aan de hogere delen van het veen en bevinden zich bovendien in de nabijheid van veenwaterrijes. 1. Dieper dan 280 cm-NAP; 2. bewoningssporen. Tek. BOOR.

Afb. 5. Wassenaar. Graf van 12 personen, waarschijnlijk uit de Vroege Bronstijd. Foto IPL.

De opgravingen waren gericht op een, deels door grondwerk bedreigde, Laat-Neolithische cultuurlaag. Op het golvende oppervlak van de Oude Duinen lag deze cultuurlaag als een vuilgrijze zandlaag met een dikte tussen 6 en 14 cm, die in de diepere delen overging in een veenlaagje. Door erosie van de duintoppen werd de laag in de lagere delen (tussen 110 en 60 cm - NAP) bedekt met stuifzand, terwijl de hoger gelegen delen verdwenen. De opgraving lag op de oostelijke helling van de duingordel. De noordwestelijke erosiegrens van de cultuurlaag lag binnen de opgraving. De overige erosiegrenzen waren door bebouwing niet te traceren.

Het vondstmateriaal behoort tot de Vlaardingencultuur en de Standvoetbekercultuur. De sporen bestaan uit acht haardjes, afvalkuilen, paalgoten en onduidelijke vlekken. Er was één duidelijke palenrij, bestaande uit acht paaltjes, herkenbaar. Het was niet mogelijk om uit de sporen huisconstructies af te leiden. Het vondstmateriaal werd per m² verzameld. Binnen de vondstlaag was geen verticale stratigrafie te onderscheiden. Het aardewerk is voornamelijk Vlaardingen-aardewerk (VI1 en VI2) dat samen met standvoetbekers van de typen 1a, 1b en 1d en nederzittingsaardewerk van de Standvoetbekercultuur werd gevonden. Het vuursteenmateriaal bestaat merendeels uit afval en werktuigen op rolgrint (Maaseitjes). Naast Maaseitjes is er ook eluviale vuursteen in de vorm van knollen aangevoerd. De geretoucheerde werktuigen omvatten schrabbers, boortjes en pijlpunten. Het overige steenmateriaal bestaat uit kwarts en graniet (voor de verschralling van aardewerk), kwartsiet, kwartsitische zandsteen, zandsteen en siltsteen. Onder dit materiaal bevinden zich klopstenen, fragmenten van slijpstenen en aambeeldstenen en fragmenten van een maalsteen. Verder zijn er twee stukjes bewerkt barnsteen, een stukje git en een kraal van een zachte steensoort aangetroffen. Het organische materiaal bestaat uit houtskool, verkoold hazelnootdoppen en botten van vissen en zoogdieren. Het botmateriaal is zeer slecht geconserveerd, wat zijn oorzaak vindt in de hoogteligging, twee meter boven het toenamige hoogwaterpeil/gemiddelde zeespiegelstand en in de erosie van de hoogst gelegen delen van de cultuurlaag. IPL, Leiden

M.M.A. van Veen

Wassenaar (afb. 5) Bij graafwerk voor het uitbreidingsplan Weteringspark werden door de leden van de Stichting Historisch Centrum Wassenaar op een geïsoleerde duinenrij in de voormalige strandvlakte Laat-Neolithische artefacten ontdekt. De vondsten lagen onder een zandige kleilaag uit de laatste pre-Romeinse transgressiefase. Het onderzoek werd voortgezet door het IPL. Het aardewerk bestaat uit scherven van Klokbeaker en Wikkeldraadpotten, het vuursteenmateriaal hoofdzakelijk uit afslagen. De enige werktuigen zijn enkele knoepschrabbers en een pijlsps. Veel vondsten werden aangetroffen in een cirkelvormige verkleuring, waarschijnlijk een afvalkuil. Spectaculair is de vondst van een rechthoekige kuil van ca. 3 bij 3,5 m waarin de skeletresten van 12 individuen werden gevonden. Dat de skeletten in het zand bewaard waren gebleven is waarschijnlijk te danken aan de ligging onder het grondwaterpeil. De skeletten lagen min of meer parallel, vijf met het hoofd naar het oosten en zeven met het hoofd naar het westen. De meesten lagen op hun rug. Het gaat om de resten van vijf mannen, een vrouw, drie kinderen en een jong individu van ongeveer 15 jaar. De twee andere individuen konden (nog) niet worden gedetermineerd. De ligging in de kuil wijst duidelijk op gelijktijdige begraving. Er werden enkele aanwijzingen gevonden voor een gewelddadige doodsoorzaak. Bij één skelet werd een pijlsps in de borstkas aangetroffen, twee schedels vertoonden sporen die door een scherp voorwerp, bijvoorbeeld een bijl, veroorzaakt kunnen zijn. Een datering van het massagraf in de Vroege Bronstijd lijkt op grond van de pijlsps en de vondsten uit de omgeving het meest waarschijnlijk. Bron: Jungerius Smits 1988.

Romeinse tijd

Alphen aan den Rijn: Westelijke randweg (afb. 6 onder) Onderzoek door de AWN afd. Rijnstreek op de plek waar in 1986 een grote hoeveelheid Romeinse ceramiek is gevonden (zie de Kroniek over 1986) leverde naast veel inheems en Romeins aardewerk en enkele graankorrels, een aantal paalgoten op die mogelijk onderdeel van een boerderij vormden. In de onmiddellijke omgeving werden ook enkele Karolingse scherven gevonden.

In het tracégedeelte nabij de aansluiting op de weg Alphen-Hazerswoude kon een vlak

van 110 × 15 m worden vrijgelegd. In het vlak liepen vele greppels en slootjes uit de Romeinse Tijd die een grote hoeveelheid vondsten bevatten. Een ronde ingraving leverde Karolingische aardewerk op. Resten van de Romeinse weg langs de Rijn, die hier ergens moet hebben gelopen, werden niet gevonden. Mogelijk komt dit doordat het loopvlak uit de Romeinse Tijd hier geheel was verdwenen.
Bron: *Remus* 1988.

In het talud van een nieuwe sloot, verder naar de huidige Rijn toe, werden zware palen aangetroffen. Een klein onderzoek door ROB en AWN maakte duidelijk dat ze waarschijnlijk deel uitmaakten van beschoeiingen of steigers, die met de Rijn of een zijtak daarvan samenhangen. Opmerkingen is de vondst van een gladwandige kruik met het graffito: *c superis meli*. De *c* staat voor *centurniac*. Het gaat dus om de kruik van de *centuria* onder bevel van *Super*.

Alphen aan den Rijn: Zwammerdam (afb. 6 boven) Op het terrein van het castellum *Nigrum Pullo* vond de heer G.P.A. Schellingerhout een zilveren, met bladgoud belegde fibula. Op grond van de scharnierconstructie gaat het waarschijnlijk om een Germaanse imitatie van een Romeins voorbeeld.

Arkel P. van Hout voerde veldkarteringen uit in het gebied rond de kerk ten zuiden van het dorp. Naast verscheidene vindplaatsen uit de 11e/12e eeuw vond hij een nederzettingplaats uit de Romeinse Tijd.

Giessenburg Bij baggerwerkzaamheden in het riviertje de Giessen vond de heer H. Molenaar een bronzen as van *Domitianus*.

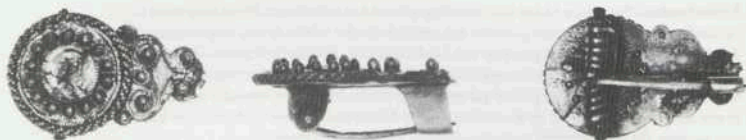
's-Gravenhage: Scheveningseweg 62-66 In het terrein grenzend aan dat van de vorige onderzoekscampagne werd onder de Romeinse bewoningslaag (onder meer) een aantal gebouwsporen blootgelegd. In een van de laagste delen van het terrein bleken vier oost-west georiënteerde gebouwtjes te hebben gestaan. De functie van de meeste blijft voornamelijk onbekend, al zal er, getuige de haard in het midden, in minstens één zijn gewoond. De bouwsels liggen vlak bij elkaar, de onderlinge afstand bedraagt nergens meer dan vier meter. Het zijn simpele één-schepige gebouwtjes geweest, niet meer dan vijf meter breed en uitsluitend in hout opgetrokken. Hier en daar lijkt het er op dat een gebouw door brand verwoest is.

De klaarblijkelijke eenvoud van de gebouwen strookt niet met de rijkdom van het vondstmateriaal. Het beeld van de eerste campagne werd bevestigd en zelfs versterkt: ook nu weer veel fragmenten van votiefbeeldjes, met als belangrijkste stukken een *Minerva*- en een *Cybele*kopje, militaire voorwerpen, in de vorm van een flink aantal militaire mantelspelden, ettelijke schoenen, twee lanspunten en een stuk van een *lorica hamata*.

De vondsten wijzen steeds duidelijker op zeer specifieke functies van deze nederzetting. De hoeveelheid votiefbeeldfragmenten (het grootste aantal dat ooit in Nederland op één lokatie gevonden is) wijst ondubbelzinnig op de aanwezigheid van een heiligdom op deze plek. De grote aantallen militaria kunnen niet anders betekenen dan dat hier Romeinse soldaten hebben vertoefd. In welke hoedanigheid ze hier verbleven is nog niet duidelijk maar het meest waarschijnlijk blijft voorlopig dat er een mijlfort of wachtpost geweest is om een hoofdweg te beveiligen. Heiligdom en wachtpost zijn nog niet terug gevonden: de blootgelegde gebouwen kunnen de optrekjes en werkruimten geweest zijn van een ondersteunende (en profiterende) burgerlijke bewoning.

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie

J.A. Waasdorp

Afb. 6. Alphen aan de Rijn. Boven: fibula van Zwammerdam (1:1); onder: grafitto *c superis meli* van de Westelijke Randweg.

's-Gravenhage: Scheveningseweg 80-82 In een natuurlijke depressie in het oude duin bleek zich veen te hebben ontwikkeld van maximaal 40 cm dikte. Deze veenlaag was in twee perioden als akker gebruikt. Er werden zowel oost-west als noord-zuid verlopende ploegvoren aangetroffen. De akker werd begrensd door een oostwest verlopende greppel, die dichtgestoven, daarna (van een hoger niveau) opnieuw uitgegraven en wederom dichtgestoven was. Het vondstmateriaal uit de greppel bestond uit inheems, Romeins en Vroeg-Middeleeuws aardewerk. Tussen de ploegsporen door waren pootafdrukken van runderen te zien.

In de zuidoost hoek van de opgraving kwamen ook andere sporen tevoorschijn. In eerste instantie ging het om een palenrij, mogelijk van een afrastering voor het vee. Op een dieper niveau kwamen bewoningssporen tevoorschijn: een aantal paalgaten (zonder onderling verband), een waterkuil en twee brandkuilen. Het is mogelijk dat deze sporen en de jongste van de aangetroffen akkers gelijktijdig waren. Het gevonden aardewerk duidt op een datering in de Vroege Middeleeuwen. Het akkerland behoorde zonder twijfel bij de Vroeg-Middeleeuwse nederzetting aan de Johan van Oldenbarneveltlaan (Magendans en Waasdorp 1989).

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie J.R. Magendans en P.J.W.M. Schulten

's Gravenhage: strand Op het strand vond de heer J. Kempenaar een solidus van de keizer Magnentius, die tussen 350 en 351 te Trier is geslagen.

Bron: Kempenaar 1987

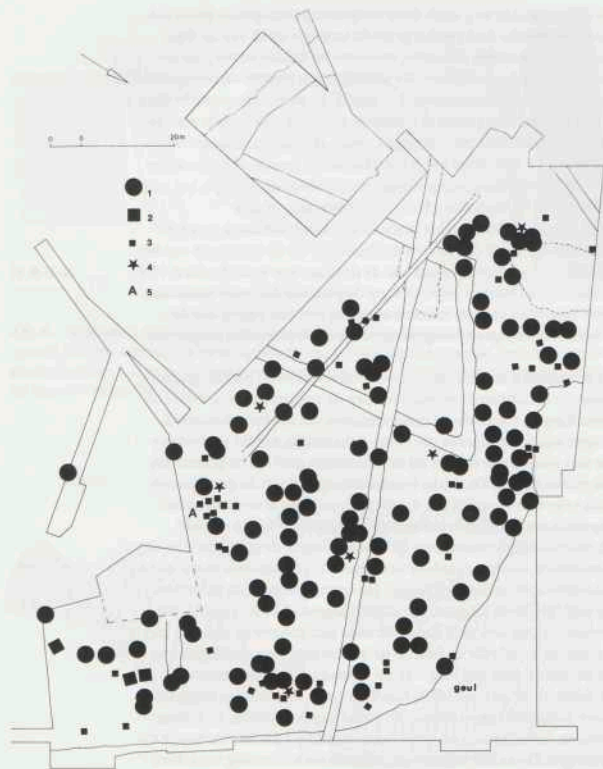
Leidschendam/Nootdorp In het herinrichtingsgebied Leidschendam/Nootdorp werd in opdracht van de Landinrichtingsdienst een archeologische veldkartering uitgevoerd door de archeologische werkgroepen van Leidschendam, Voorburg, Rijswijk, Zoetermeer en Delft. In het landinrichtingsgebied waren voorheen geen archeologische sites bekend. De geologie van het gebied gaf echter wel aanleiding om te veronderstellen dat in een deel ervan sporen uit de Romeinse Tijd en Middeleeuwen verwacht zouden kunnen worden. Bij het veldwerk werden inderdaad verscheidene Romeinse en Laat-Middeleeuwse sites ontdekt.

Spijkenisse: Hartel West (afb. 7) Het onderzoek van de Middeleeuwse huisplaatsen en het Romeinse grafveld kon dit jaar worden afgesloten. Het grafveld heeft in totaal 119 brandplaatsen, 46 grafkuilen (waarvan 8 onderdeel van een brandplaats vormden) en zes inhumaties opgeleverd. Het aantal gecremeerde doden bedraagt minimaal 127. De begrenzing van het grafveld kon aan twee zijden worden vastgesteld. In noordwestelijke en zuidoostelijke richting zet het zich waarschijnlijk nog voort. Het vroegste Romeinse importmateriaal is pre-Flavisch, ook inheems handgevormd materiaal komt in de vroege fase voor. De einddatum ligt op grond van de jongste vondsten in de eerste helft van de 3e eeuw. De graven kunnen in de volgende, elkaar ten dele overlappende fasen worden ingedeeld: vroeg (40-120), midden (70-170) en laat (100-220/250). De graven uit de vroege fase liggen vrij regelmatig over het grafveld verspreid en in het algemeen hoger dan de jongere graven. Dit is ook het geval met graven waarin uitsluitend inheems aardewerk is gevonden. De graven uit de middenfase lijken lager en meer naar buiten te liggen; dat is in nog sterkere mate het geval in de late fase. Men moest kennelijk genoeg nemen met ten opzichte van het grondwater minder aantrekkelijke locaties. De hoogteverschillen bedragen maximaal ca 2 m, het laagste graf is op 2,65 m-NAP aangedoefd. De steeds lagere ligging van de graven leidde tot aanpassing van het grafritueel. Door graven en opwerpen van grond ontstonden een aantal min of meer rechthoekige plateau's waarop de doden werden verbrand. De resten die na de verbranding overbleven werden mogelijk, na het verzamelen van de crematie, achtergelaten en konden zo met de vloed wegspoelen. Het geïrodeerde oppervlak van de platformen en de spreiding van de vondsten in de omgeving daarvan wijst in deze richting. De grote hoogteverschillen zijn in sterke mate veroorzaakt door afgraven en ophogen. Door de brandstapelresten op de hogere terreingedeeltes af te dekken met grond uit de nabije omgeving ontstonden onregelmatige ruggetjes. Toen het hogere gedeelte vol met graven lag, ging men de lagere deels afgegraven delen van het terrein voor crematies benutten. Daar was onvoldoende grond om de brandstapelresten af te dekken. De crematieresten in kuiltjes die op het hogere deel voorkomen en die zijn ingegraven in de grafheuvelachtige ophogingen daar, zijn waarschijnlijk de resten van de in de lagere delen gecremeerde overledenen. Opmerkelijk is dat in deze kuiltjes, in tegenstelling tot de andere crematiegraven, geen bijgiften voorkomen. Dit is ook het geval met de inhumaties. Van de zes inhumaties zijn er vijf van zeer jonge kinderen, één is van een jonge vrouw. Het voorkomen van inhumaties kan niet verklaard worden door chronologische verschillen. Bovendien blijkt uit de determinaties van de crematies dat ook jonge kinderen werden gecremeerd.

BOOR, Rotterdam

A.B. Döbken

Valkenburg (afb. 8 en 9) Het in 1985 begonnen onderzoek in het tracé van de provinciale weg S4 werd ook dit jaar voortgezet. Het onderzoek concentreerde zich op het Marktveld. Op De Woerd konden slechts twee werkputten worden onderzocht. Door middel van proefsleuven en boringen tijdens het fysisch-geografisch onderzoek (zie onder) werd de omvang van het terrein waarin nederzettingssporen uit de Romeinse Tijd in het tracé voorkomen nader onderzocht. Daarbij is gebleken dat ten Westen van het dorp Valkenburg, dus ten Noordwesten van het Marktveld, geen sporen uit de

Afb. 7. Spijkenisse: Hartel West. Schematisch overzicht van de bijzettingen in het inheems Romeinse grafveld. De grondsporen die met een gesloten lijn zijn aangegeven dateren uit de Middeleeuwen of de Nieuwe Tijd. 1. Brandplaats; 2. plateau; 3. crematiebijzetting; 4. inhumatie; 5. concentratie van grafkuiltjes ingegraven in grafheuvelachtige ophoging. Tek. BOOR.

Romeinse Tijd meer voorkomen. Fosfaten die in een deel van dat terrein wel werden geconstateerd moeten samenhangen met Laat-Middeleeuwse of recente landbouwactiviteiten. Slechts op één plek werd Laat-Middeleeuwse bewoning geconstateerd. Waarschijnlijk gaat het om resten van een omgracht stenen huis.

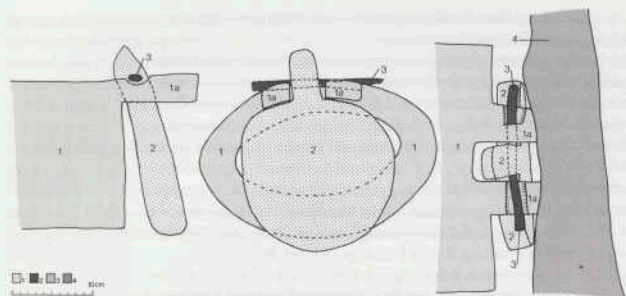
Het onderzoek van het grafveld kon dit jaar worden afgerond. Het grafveld wordt aan de oostkant begrensd door de tweede Romeinse weg (aangelegd in 123 of 124 AD), aan de westkant door een langgerekte depressie die evenwijdig aan de Rijn lag. Daardoor liep het grafveld aan de zuidkant in een punt uit. Aan de noordkant grensde het grafveld aan een zijtak van de Rijn. De begrenzing aan de oostkant is het minst precies, doordat

het terrein ten oosten van de tweede weg sterk door verspoeling is aangetast. Dit is ook het geval met het meest noordelijke deel van het grafveld langs de zijtak van de Rijn. Gezien de in het grafveld voorkomende mannen-, vrouwen- en kindergraven gaat het voornamelijk om een burgerlijke begraafplaats. De aanwijzingen voor de aanwezigheid van een militaire component, waar een paardgraf al eerder op wees, zijn versterkt door het voorkomen van terra sigillata met graffiti in sommige graven en een tweede paardgraf. In het grafveld komen inhumaties naast crematies voor. Het aantal inhumaties bedraagt ca 120, waarvan ca 70 zeer jonge kinderen. Het aantal crematies is moeilijker aan te geven door de mate waarin verspoeling is opgetreden. Mede daardoor is het vaak moeilijk om te definiëren of het bij bepaalde sporen om graven gaat of niet. Onzeker is of een in het zuidelijke deel van het grafveld gevonden vierkante greppel (ca 8x8 m) met daarbinnen vijf palen (als op een dobbelsteen) tot de structuren van het grafveld behoort. De vierkante greppel vertoont aan de oostkant een onderbreking. Het zou mogelijk om een wachttoren kunnen gaan. Ook op de plek van het 'mini castellum' is een vierkante greppel gevonden van iets kleinere afmeting met een ingang aan de zuidoostkant; hierin werden echter geen paalgoten gevonden. De greppel is jonger dan het 'mini castellum'.

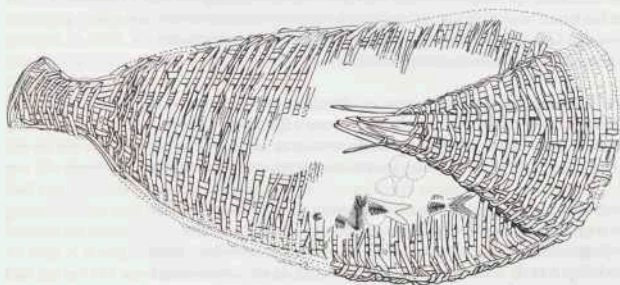
Het grootste deel van de skeletten van inhumaties werd onderzocht op pathologische afwijkingen (H. Lonnee). In verschillende vormen werden de effecten van o.a. zware of extreme belasting, ontstekingen, fracturen en traumareacties van het bot vastgesteld. Verscheidene afwijkingen wijzen op mensen die zware lichamelijke arbeid hebben verricht. Het is dus zeker niet onmogelijk dat het bij de inhumaties gaat om de graven van een lagere klasse in de maatschappij. De sterke fragmentatiegraad van de gecremeerde resten maakt het helaas vrijwel onmogelijk om daarin pathologieën te onderkennen. Het onderzoek van de zijtak van de Rijn in het noordelijke deel van het Marktveld kwam dit jaar gereed. Veel extra informatie over de beschoeiingen, de stratigrafie en het verloop van het geulenpatroon werden daardoor verkregen. Tot de bijzondere vondsten in de geul behoren drie van tenen gevlochten fuiken. De opening waardoor vis in deze fuiken kon zwemmen was zeer nauw en daardoor alleen toegankelijk voor paling. Eén fuik bevatte nog de resten van het voor de paling bedoelde aas; koppen en staarten van blik. In een andere waren de stenen die de fuik op de bodem moesten vastleggen nog aanwezig. Bij een van de fuiken werd een lang stuk uit boombast gedraaid kabeltouw gevonden. Het is niet duidelijk of dit touw bij de fuik behoorde. Stukken van dergelijk touw werden ook elders in de geul aangetroffen. Op grond van een tweetal als visbun geïnterpreteerde sporen en netverzwaringen was al geconcludeerd dat hier kennelijk vis voor de verkoop is gevangen. De fuiken vormen een verdere ondersteuning voor deze gevolgtrekking.

In het kader van een scriptie kon de fysische geografie van de omgeving van het opgravingsterrein, met name het verloop van de geulen, nader worden bestudeerd met apparatuur voor electro-magnetische geleidbaarheidsmetingen (G. Lenselink, Universiteit van Wageningen). Het gebied waar dat mogelijk was werd beperkt door kassen en het (nog) niet voor dit onderzoek toegankelijke terrein van het vliegveld. De resultaten van de metingen werden met boringen getoetst. Waar het onderzoek op de opgraving aansloot vormden de opgravingsgegevens uiteraard het referentiekader, dat bovendien dateringen van de waargenomen verschijnselen mogelijk maakte. Daarnaast werd mede in overleg met de Rijks Geologische Dienst de bestaande geologische kennis van het gebied verzameld. Luchtfotos waarop het terrein van het vliegveld nog een beperkte omvang had werden bestudeerd. Doel van dit alles is om te komen tot een beter inzicht in de paleogeografie in de Romeinse Tijd.

Door de Rijks Geologische Dienst werd een onderzoek naar diatomeeën uitgevoerd in een sectie in de noordelijke geul (H. de Wolf). In de 90 cm lange sectie, waarin slechts een deel van het sedimentenpakket is vertegenwoordigd, was op grond van de diatomeeën een duidelijke driedeling aanwezig. In het onderste deel was de aanvoer van

Afb. 8. Valkenburg. Uiteinde van een houten duiker gevonden in een sloot die op de geul uitwaterde. De klep sloot zichzelf bij hoog buitenwater. 1. Doorboorde boomstam, door druk van de grond vervormd; 2. klep; 3. asje voor bevestiging van de klep; 4. houten stammetje dat juist boven het klepsysteem lag. Tek. ROB.

Afb. 9. Valkenburg. Uit tenen gevlochten fuik na verwijdering van de bovenste helft. Op de bodem liggen stukken aas, staarten en koppen (omtrek gestippeld) van blick. Lengte 104 cm. Tek. ROB.

marien beïnvloede sedimenten belangrijk; dit deel kon als subgetijdeafzetting in een door getijden beïnvloede geul of kreek worden gekarakteriseerd. In de middelste zone is sprake van een hoog wad of kwelder diatomeeën-assemblage dat in de zone boven hoogwater heeft geleefd. Deze zone bestaat uit een door mensen aangebrachte rietmat, die onder druk van latere sedimenten sterk is ingeklonken. Bovenin vond sedimentatie plaats in een intergetijde- of kwelderachtig milieu of in de zone rond gemiddeld hoogwater onder brakke tot zoute omstandigheden. De overspoelingsfrequentie moet aanmerkelijk groter geweest zijn dan in de zone van de rietmat. Een tweede monster dat werd onderzocht was afkomstig uit een greppel. De autochthone soorten daarin wijzen op brak water en regelmatig contact met zeewater bij hoge waterstanden. Onderin de

greppel was het milieu wat zoeter. Daar werden ook twee exemplaren gevonden van soorten die in de Middellandse Zee voorkomen.

Voor het onderzoek van zaden is een aantal monsters geselecteerd die een beeld moeten opleveren van de milieuomstandigheden tijdens de opvulling met sediment van de belangrijkste zijgeul van de Rijn. Deze monsters zijn in bewerking (V. Beemster). De zadeninhoud van een aantal waterputten werd geanalyseerd (A. Noordam). Daarbij werd vrijwel steeds een belangrijk aantal zaden gevonden die uit een zout milieu afkomstig zijn, voornamelijk van de hoge kwelder. Ook zoete/brakke soorten komen voor. Ten dele zijn de laatste waarschijnlijk afkomstig van geërodeerd veen. In één waterput werd een grote hoeveelheid dorstresten gevonden (onder andere van spelt). Bij de akkeronkruiden in dit monster kwam ook *Orlaya grandiflora* voor. Deze plant wijst op herkomst van (een deel van) het graan uit Noord-Frankrijk of Zuid-België.

In het inheemse deel van de nederzetting kon een groot deel van een 2e-eeuwse boerderij worden opgegraven. Het westelijke eind van dit gebouw werd al in 1985 onderzocht. Het nu nog ontbrekende deel ligt onder de Achterweg, die nog in gebruik is. In het dit jaar onderzochte deel is minstens één verbouwingsfase te onderscheiden: het huis werd naar het Oosten toe uitgebreid. Het oostelijke deel was evenals een al eerder onderzochte boerderij drieschepig; dit was waarschijnlijk het stalgedeelte. De boerderij kende geen rijen palen buiten de lange wanden, zoals de vorige. Wel was er voor de oostkant een soort veranda-constructie: de lange wanden liepen buiten de korte zijwand nog een stukje door. In de zo ontstane ruimte staat een paar dakdragende palen. In het verlengde van de lange wanden en de paren dakdragende palen staat nog iets verder buiten de zijwand telkens één paal. Mogelijk wijzen deze palen op een rechte gevel aan de korte kanten van het huis. Opmerkelijk is dat vlak bij dit huis een kleine muntschat werd gevonden (sluilmunt Claudius). Deze muntschat is waarschijnlijk de oudste rest van menselijke aanwezigheid op dit terrein in de Romeinse Tijd.

Vlaardingen: Aalkeet Buitenpolder Bij de aanleg van een fietspad werden in de zomer van 1987 bewoningsresten aangetroffen, daterend uit de (Vroeg-) Romeinse Tijd. Er werd een kort noodonderzoek verricht door leden van de vereniging 'Helinium' onder leiding van Jeroen ter Brugge, met medewerking van ondergetekende en studenten van het IPL.

De opgraving was beperkt tot een areaal van ca 10 x 10 meter, aan de Noord- en Oost zijde begrensd door wegunetten; de site bleek de restanten van een, maar waarschijnlijk twee boerderijen te bevatten, gelegen op het veen met een Noord-Zuid oriëntatie van de lengterichting. Aan de noordzijde werd het einde van de gebouwen vastgesteld vlak voor het wegcunet. Het verdere verloop in zuidelijke richting kon niet worden vastgesteld, daar alle archeologische sporen waren vernield door een tankgracht uit de 2e wereldoorlog. Van de gebouwen werden restanten van een aantal vloerlagen, twee haardplaatsen, de wanden en restanten van een aantal staanders teruggevonden. De opgraving en interpretatie van de resten werd echter ernstig bemoeilijkt door het feit dat in het bewoningsareaal een aantal scheuren in de ondergrond waren opgetreden, waardoor alle vloeren en houten bouwdelen waren verzakt en gekanteld. Op enkele plekken stonden de vloer-lagen zelfs vertikaal, terwijl delen van wandkonstrukties geheel omgekeerd waren, de aangepunte onderkant van de wandpalen omhoogstaand. De twee richtingen van de verzakkingen in het oostelijk en westelijk deel van het huis stonden bovendien haaks op elkaar, zodat zowel de stratigrafie als het ruimtelijk verband van de ene wand naar de andere geheel was verstoord en verbroken. Dergelijke vervormingen zijn vaker aangetroffen op veensites.

In totaal zijn met zekerheid tenminste 3 vloerpakketten vastgesteld. De vloeren bestonden uit takken, gelegd op 'matten' van vermoedelijk riet of stro en waren afgedekt met een laagje klei of een laag zeer compact rietveen. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of de restanten van de vroegste vloeren nog uit de Late IJzertijd dateren. Een van

de haardplaatsen bestond uit de voor de Romeinse Tijd gebruikelijke constructie van aardewerkscherven, afgedekt met klei. De andere haardplaats, diverse malen vernieuwd, was in eerste aanleg opgebouwd uit een kleilaag op een fundering van houten stammetjes en in de laatste fase uit met klei afgedekte scherven. Het gehele pakket was ca 60 graden gekanteld. Deze haardplaats behoort vermoedelijk tot de vroegste bouw-fase, waartoe ook een enkele staander kan worden gerekend. Tot een latere fase behoort een zorgvuldig gekonstrueerde drempel, die de ingang van het huis in de lange zijde in het westen aangeeft.

Het gehele woonareal was bedekt met een laag sterk geoxydeerd veen, dat zeer veel aardewerk bevatte en wat verbrand botmateriaal. Verdere uitwerking van de gegevens zal hopenlijk resulteren in een reconstructie van de plattegrond van de gebouwen.

IPL, Leiden

A.A. Abbink

Voorburg In verband met nieuwbouw werd een klein onderzoek ingesteld op het terrein van het instituut Effatha. Dit terrein ligt binnen de muren van de Romeinse stad Forum Hadriani. Uit het onderzoek is gebleken dat Romeinse sporen en lagen op deze plek vrijwel geheel verstoord zijn door het omzetten van de grond in de Nieuwe Tijd. Waarschijnlijk hangt dit samen met de aanleg van greppels of grachten rond het landhuis Arentsburgh.

Middeleeuwen en later

Delft: Koormarkt In de tweede helft van 1987 en het begin van 1988 is het derde en voorlopig laatste deel van de opgraving van het oude Gasthuis aan de Koormarkt uitgevoerd. In 1985, het eerste onderzoeksjaar, werden het koor van de kapel en een deel van de begraafplaats onderzocht. In 1986 volgde het hoofdgebouw en in 1987 het achterterrein.

In tegenstelling tot de bodem onder het hoofdgebouw was het achterterrein zeer verstoord door funderingsresten uit de jongste periode van het gasthuis, met name uit de 19e en 20e eeuw. Met moeite kon aan de zuidoostzijde een gespaard gebleven deel van een 13e-eeuws houten huis worden vastgesteld: een kopgevel met deuropening en een deel van een hoek, een scheidingswand in de binnenruimte en een grote haard. De gevelwand kon over een lengte van zes meter gevolgd worden. De wandconstructie bestond uit houten palen met grote baksteenmoppen ertussen (steenformaat 31 × 15 × 8 cm). Dit huis bevond zich direkt ten oosten van een vergelijkbaar houten huis dat in 1986 werd onderzocht (zie de Kroniek over 1986).

Aan de noordoostzijde bevond zich in de 14e eeuw een groot gebouw waarvan vier funderingsstiepen of poeren, een deel van de vloer en een haard konden worden onderzocht. Waarschijnlijk heeft dit huis met de voorzijde langs de Huyterstraat, een straatje aan de noordzijde van het gasthuis, gestaan. De twee hierboven genoemde huizen waren beide ouder dan het 15e-eeuwse hoofdgebouw van het gasthuis. Zij stonden op het terrein dat pas in het eind van de 14e eeuw gekocht werd om het gasthuis uit te breiden. Alle overige funderingsresten achter het hoofdgebouw stammen uit de 17e eeuw en later. De groots opgezette uitbreiding van het gasthuis in de 15e eeuw heeft dus twee eeuwen voldaan.

Het onderzoek is voorlopig afgesloten. In de nabije toekomst komt er wellicht een mogelijkheid het schip van de kapel en de aansluiting met het hoofdgebouw te onderzoeken.

Stichting ter bevordering van de archeologie in Delft;

ROB, Amersfoort

J.G.M. Kistemaker

Dordrecht: Waag (afb. 10) Aansluitend bij de eerdere opgravingen aan de Tolbrugstraat-Waterzijde en de Groenmarkt (Sarfatij 1972 en Holland 15, 1983, 271-278) is in

juni 1986 en 1987 gegraven achter en naast het behouden deel van de voormalige Twentsche Bank, Wijnstraat 239 (Sarfati 1987). Doel van het onderzoek waren gebouw en ondergrond van de Waag en de naaste omgeving. Drie naast elkaar gelegen Middeleeuwen percelen (aangeduid met I, II en III) zijn daartoe nader bekeken. De resultaten hebben betrekking op (a) de vroegste ophogingen en de eerste bebouwing in hout en tufsteen, (b) de daaropvolgende bebouwing in baksteen, waaronder het volledige huis Scharlaken dat later Waag is geworden, (c) de ontwikkeling van de rooilijn langs de Wijnstraat en van de achtererven richting Grote Markt, (d) de mate van welstand zoals deze blijkt uit de mobiele vondsten.

(a) Onder het huidige maaiveld op 3 m + NAP bevond zich de natuurlijke ondergrond van afwisselende lagen kleiig veen en venige klei op 3,2 tot 3,8 m - NAP. Hierop lag een pakket van ophogingen tot ca 0 NAP bestaande uit sterk venige klei, veel mest en lagen met grovere organische resten. In de onderste 1,5 m van de ophogingen was geen perceelsindeling te herkennen; de bovenste 2 m bevatten veel liggend en staand houtwerk van erfscheidingen (aangepunte palen, planken, vlechtwerk) die loodrecht op de Wijnstraat staan. De grondsamenstelling aan weerszijden van de erfscheidingen verschilde nogal. De laatste waren dus tegelijkertijd grondkering en perceelsgrens. Van de op grote diepte liggende erfscheidingen konden slechts enkele losse gedeelten opgegraven worden, zodat het niet mogelijk bleek aaneengesloten patronen vast te stellen. Opmerkelijk was de verhouding tot de latere perceelsgrenzen: zo deelde een erfscheiding perceel I in de lengte precies middendoor, terwijl een andere duidelijk de voorloper was van de scheiding tussen II en III.

De sporen van houtbouw representeerden geen bouwwerken. Hoogstens is er sprake van een kleine met vlechtwerk omtuinde ruimte dicht bij de (Wijn)-straat en verder enige planken looppaden en met hout beschoeide greppels naar achteren. De oudste ophoging dateerde dicht langs de straat uit de late 12e, iets verder naar achteren uit de vroege 13e eeuw; de jongere ophoging met het houtwerk overwegend uit het tweede kwart van de 13e eeuw. Het verschil in datering binnen de onderste ophoging hangt samen met de vroege occupatiegeschiedenis van de Dortse stadskern. Reeds eerder (Holland 15, 1983, 272-274) is vastgesteld dat de eerste vestiging heeft plaatsgevonden in twee smalle stroken langs de huidige hoofdstraten aan weerszijden van de Voorstraatshaven. Vanuit deze stroken is het vestigingsgebied door ophoging over het laaggelegen achterland uitgebreid.

Uit het tweede kwart van de 13e eeuw dateerde ook een raadselachtig tufstenen overblijfsel van steenbebouwing. Wellicht bestaat er een samenhang met een, enige percelen naar het zuidwesten (achter Groenmarkt 5), opgegraven hoek van turfsteen, die op dezelfde diepte en nagenoeg op dezelfde afstand van de rooilijn lag (Holland 15, 1983, 273).

(b) De vroegste baksteenbouw bevond zich op perceel I langs de Waagpassage waar vanaf het einde van de 16e eeuw de Waag was gevestigd in een gebouw dat voordien als huis Scharlaken bekend stond. Het gebouw bleek twee hoofdbouwfases (A en B) gekend te hebben. De aanleg van fase A tussen 1225 en 1250 bestond uit een zeer groot langwerpige gebouw haaks op de Wijnstraat. Het besloeg de volle breedte - 9 m - van het perceel en omvatte een 23,5 m lange, licht trapezuim-vormige voorbouw en een aangebouwd achterdeel. Dit was 11,5 m lang, zodat het pand als geheel een oppervlak van 9 x 35 m besloeg. Aanwijzingen voor enige nadere indeling zijn niet aangetroffen, zodat de voorruimte beneden als een grote open zaal of hal opgevat kan worden en het achterdeel als een hiermee in verbinding staande grote kamer. Opmerkelijk is dat de voorgevel van dit huis een aantal meters vóór de huidige rooilijn in de Wijnstraat werd gevonden. Door de beperkte onderzoeksmogelijkheden is de toegankelijkheid vanaf de Wijnstraat niet geheel duidelijk geworden. De sluitgevel van de voorbouw kende in oorsprong drie doorgangen naar het achterdeel: een middendoorgang tussen twee fijne muurpilasters en deuren in de hoeken. De achtergevel van de aanbouw had slechts één

Afb. 10. Dordrecht: Waag. Laat-gothisch beeld van Johannes de Evangelist (links, hoog ca 36 cm) en pelgrimsinsigne van Rocamadour uit het eerste kwart van de 13e eeuw (rechts, hoog ca 5.3 cm).

smalle uitgang in het midden.

De muren van het gebouw rustten onmiddellijk op de eerder genoemde ophogingen. Door de sterke zetting van de slappe ophogingsgrond in het laaggelegen achterland is reeds tijdens de bouw verzakking naar achteren opgetreden. Aanvankelijk lijkt men gepoogd te hebben door ophogingen het looppniveau op peil te houden. Dit heeft de betrekkelijk snelle opeenvolging van zes vloeren tot gevolg gehad en het herhaaldelijk aanbrengen van verhoogde dorpels. De oorspronkelijke begane grond van het gebouw is zo, zeker wat de achterste helft betreft, voor een groot deel in de grond verzonken. Het bewaard gebleven opgaande muurwerk bij de voorgevel is nog 1 m hoog, achteraan is dit opgelopen tot 2,25 m. de verzakking wordt in de lange zijmuren geaccentueerd door een reeks van 13 lampnissen op gemiddeld 1,5 m boven de muurvoet en de onderlijnen van enige achtereenvolgens opgebrachte pleisterlagen. De achterste lampnissen waren al bij het aanbrengen van de derde vloer (nog vóór 1300) op vloerniveau gekomen. De lampnissen werden daarop dichtgezet. Het scheefgezakte gebouw is tenslotte omstreeks 1360 gesloopt tot op een niveau van gemiddeld 1 m – NAP en meteen daarna grotendeels op de oude onderbouw weer nieuw opgetrokken. Dit is hoofdbouw-fase B.

In deze bouw-fase werden enige ingrijpende wijzigingen doorgevoerd. Zo vond niet alleen vervanging van de voorbouw plaats; deze werd bovendien ingekort door de voorgevel 5 m terug te plaatsen. De aldus verkregen nieuwe rooilijn is sindsdien gehandhaafd. Het nieuwe gebouw was even breed als het oude (9 m), maar aanmerkelijk korter (18,5 m). Het staat met zijn overdadige, drieledige, laat-gothische trapgevel afgebeeld op de bekende prent uit 1744 van de gevelwand bij de Beurs door Aart Schouman. Van de daarop weergegeven drie gelijkvloerse ingangen aan de straat zijn de middelste en de rechter nu opgegraven.

Ook in deze bouw-fase vertoonde het inwendige geen sporen van een verdere indeling en wederom kon men het gebouw aan de achterzijde alleen verlaten door één deur in het midden van de achtergevel. Dat het hoofddoel van de herbouw bereikt is blijkt uit de vrijwel horizontaal gebleven steenlagen in de lange zijmuren. De verzakking was kennelijk gestabiliseerd. Het oude achtergedeelte werd niet bij het nieuwe huis betrokken. Hier verschenen andere bouwwerken. Langs de moderne Waagpassage werd een

1,5 m brede en ruim 10 m lange gang aangelegd, die leidde naar een zware, langwerpige toren (5,5 × 9,5 m), met een vierkante traptoren. Van het torencomplex werd het ondergrondse deel, dat ruim 3 m diep was, teruggevonden; deze ruimte was aangelegd als een enorme beerkelder die vanaf ca 1360 tot in de 18e eeuw in gebruik is geweest. Positie en constructie doen sterk denken aan een beerkelder/torenonderbouw die aan de Heer Heiman Suisstraat opgegraven is (Holland 11, 1979, 326 en afb. 25). Trouwens, ook op perceel III werd een vergelijkbare kelder aangetroffen.

Het terrein achter de huidige Twentsche Bank, dat ten zuidwesten op perceel I aansloot, bestond uit twee oudere, 5,5 à 6 m brede percelen: II en III. Hier kan worden opgemerkt dat ook op perceel III de oorspronkelijke rooilijn van de Wijnstraat 5 m meer naar voren heeft gelegen. Opmerkelijk is dat het zuidwestelijke uiteinde van de oude voorgevel niet correspondeert met de perceelgrens meer naar achteren. Deze gevel eindigde middenvoor het naast III gelegen perceel. Op het achterterrein bleek de bebouwing zowel op II als op III in de loop van de tijd sprongsgewijs verlengd te zijn. Deze ontwikkeling verliep niet synchroon (begin van de aanleg op II ca 1300 met uitbreidingen rond 1325 en 1350, begin op III zeker na 1300, vermoedelijk zelfs na 1350). Des te opvallender is daarom de gemeenschappelijke lijn waarop de beide eindgevels tenslotte werden opgericht, welke lijn bovendien in het verlengde lag van de eindgevel van I-A. Vanaf deze lijn voerden zowel op II als op III korte gangen, naar forse gemetselde beerkelders op het achtererf die zeker tot na 1600 in gebruik zijn gebleven. De kelder op perceel III die overdekt was met een kruisribgewelf kan, zoals het geval was bij I, tevens opgevat worden als de onderbouw van een toren.

De aanleg van hoofdbouwfase I-A dateerde uit het tweede kwart van de 13e eeuw. De ophogingen tot subfase A-3 moeten vóór 1300 zijn aangebracht, de ophogingen nadien (subfase A-4-6) tot aan ca 1360. Hoofdbouwfase I-B dateert uit die tijd; de geringe ophogingen B-1 en 2 zijn te volgen tot ca 1400. De gebruikssporen daarna zijn door de recente verstoringen van de toplagen niet nader te dateren.

(c) De zeer beperkte opgravingsputten, eigenlijk meer kijkgaten, in de Wijnstraat hadden als eerste doel de verandering in de rooilijn te onderzoeken. Daarnaast boden zij de gelegenheid enig inzicht te verkrijgen in de opbouw van de straat. Onder 0,7 m + NAP was er geen spoor van een weg of straat. De grond bestond uit de gebruikelijke ophoging van venige klei. Vanaf dit niveau tot aan 2,2 m + NAP was er een pakket van overwegend grijs zand met enkele dunne lagen van baksteenpuin met mortelresten dat met het gebruik als straat samenhangt. Het zand, of een groot deel ervan, moet reeds aangebracht zijn vóór de bouw van het eerste huis Scharlaken: de bouwsleuf voor de voorgevel van I-A is hierin gegraven. De oudste twee puinlagen (op 1 en 1,4 m + NAP) dateren uit het derde kwart van de 13e eeuw en weerspiegelen de eerste straat. De derde en bovenste puinlaag in het zand (op 1,8 m NAP) was van na 1350 en markeert de verplaatsing van de voorgevel. Boven het zand begon een dik pakket van herhaaldelijk omgezette grond tot aan het huidige plaveisel, waarin verder geen niveaus te onderscheiden waren.

Aan de achterzijde van de bebouwing is gezocht naar een eventuele voortzetting van de zware 14e-eeuwse kademuur die in de nabije opgraving achter Groenmarkt 5 gevonden was (zie Holland 15, 1983, 276-278), evenwel zonder resultaat. Het ziet er naar uit dat het waterfront op dit punt weer versprongen was. Dit verspringende verloop van het waterfront achter de bebouwing langs de hoofdstraat hangt samen met het ook bij vorig onderzoek gevonden verschijnsel van wisselende lengten per groep van percelen, in de vorm van grote landhoofden, tijdens het langdurige proces van ophogingen en aanplempingen van de 13e tot de 15e eeuw in dit noordwestelijke stadsdeel.

(d) De oudste vondsten bestonden uit scherven van pingsdorf, paffrath, andenne en kogelpot aardewerk uit de tweede helft van de 12e eeuw. Er is een opmerkelijke toename van het vondstenmateriaal in de eerste helft van de 13e eeuw, onder meer van zeer vroeg Rijnlands proto-steengoed. Uit het derde kwart van de 13e eeuw dateert een

opvallend grote groep van het zogenaamde hoogversierde aardewerk. Het karakter van de vondsten op deze vindplaats is in vergelijking met andere stadswijken meer gevarieerd en luxer. Hier woonden de grote kooplieden. Enkele bijzondere vondsten zijn een pelgrimsinsigne uit het Zuidfranse bedevaartsoord Rocamadour (eerste kwart 13e eeuw), een houten beeld van de Evangelist Johannes en een eenhandsluit (beide uit de grote beerput achter huis Scharlaken) en een ijzeren mondharp (gevonden in een van de bovengenoemde lampnissen en daterend van vóór 1375).

De organisatie van deze opgraving was nogal ingewikkeld door de grote schare van belanghebbenden — naast de archeologen — voor de verschillende terreingedeelten. Dankzij ieders inspanning kon het onderzoek niettemin tot een succesvol einde gebracht worden. Met name de gemeente Dordrecht (contactpersoon voor de archeologie ir. R. Krooshof, projectleider W. van Leeuwen en voor het marktwezen M. Dooren), en Woningstichting De Vooruitgang (projectleider W. van der Linden) hebben hieraan een niet te onderschatten bijdrage geleverd. Met grote erkentelijkheid zij hier ook de belangrijke financiële ondersteuning door de provincie Zuid-Holland vermeld. Uitvoerenden vanwege de ROB: M.J.A. de Haan, J.G.M. Kistenmaker, H. Sarfatij. ROB, Amersfoort H. Sarfatij

Gouda Op de Varkenmarkt kon door leden van Gouda enig onderzoek worden uitgevoerd bij de bouw van een groot woon-, winkel- en kantorencomplex. Op deze plaats lag het Maria Magdalenaklooster, dat in de 15e eeuw werd gesticht. Voor onderzoek was helaas veel te weinig tijd beschikbaar. De belangrijkste waarneming betreft een uit spaarbogen bestaande fundering, die op planken stond die weer door houten palen werden ondersteund. Tussen de spaarbogen werd 15e- of begin 16e-eeuws aardewerk aangetroffen. Een bijzondere vondst is een rond pijpenaardewerk relief dat de annunciatie aan Maria voorstelt, gecombineerd met de jacht op de eenhoorn. Bron: Van Dam 1987.

's-Gravenhage: Grote Kerk Tijdens de restauratie werden grondwerkzaamheden uitgevoerd voor het aanleggen van vloerverwarming in het koorgedeelte van de kerk, voor de restauratie van het monument van Van Wassenaer Van Obdam en voor het maken van sanitaire voorzieningen onder de zuidzijde van kerk. Voor het aanleggen van de vloerverwarming moest het koorgedeelte met ca 0,25 m verlaagd worden. Hierdoor dreigde gevaar voor een aantal van de nog aanwezige grafkelders. Gelukkig bleken de gewelven die te hoog lagen in de betonvloer uitgespaard te kunnen worden. Alle zichtbare grafkelders werden ingemeten en getekend. Scherfmateriaal, waardoor een nauwkeurige datering van de grafkelders mogelijk zou zijn, is niet gevonden. Op grond van doorsnidingen van het metselwerk en van de verschillende steensoorten is het mogelijk een relatieve datering te geven vanaf het begin van de 15de eeuw tot 1829, toen de laatste begraving plaatsvond.

In de bijgebouwen aan de zuidzijde van de kerk werd een kelder gegraven onder de foyer. Hierbij bleek dat funderingsversnijdingen van een steunbeer en van de kerkmuur geheel waren afgekapt, ondergraven en daardoor ernstig verzakt. De kerkmuur zelf was vanaf de voet van de fundering tot een diepte van 70 cm halfgrond uitgekapt. Aan beide kanten hiervan waren de resterende versnijdingen weggehakt om ruimte te maken voor kelders. De boogaanzetten waren nog duidelijk zichtbaar. De zo ontstane nis, die gedeeltelijk met tegels was bezet, moet een spiltrap hebben bevat.

Op het niveau van de keldervloer werd in situ een deel van een aspot gevonden. Op grond van het weinige scherfmateriaal zou de bouw van de kelder na het midden van de 15e eeuw hebben plaatsgevonden. Dit komt overeen met de bouw van het huidige koor, die heeft plaatsgevonden tussen 1434 en 1455. Na een grondige ingreep om verder zakken van de fundering te voorkomen werd de kelder ontgraven tot onder de aanleg van de kerkfundering. Uit het hier gestoken bodemprofiel bleek dat op 0,60 m + NAP een

humeus grijs bandje, waarin houtskool, in westelijke richting sterk daalde en overgang in een zeer humeus venig pakket. Dit pakket strekte zich over een lengte van 6 m naar het zuidwesten toe uit en kwam dan weer omhoog. Het bestond uit lagen veen met daar-tussen lenzen stuifzand van verschillende dikten. Er werden geen vondsten aangetroffen. Een C-14-monster van het houtskool kon worden gedateerd tussen 1360-1335 (± 35) v.Chr. Het blijkt dat de strandwal waarop het dorp Die Haghe werd gebouwd een gebied is geweest met vennen en zandduinen, zoals dat ook al eerder voor andere strandwallokaties werd vastgesteld. De nivellering van de strandwal is pre-stedelijk.

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie J.R. Magendans en P.J.W.M. Schulten

's-Gravenhage: Ockenrode/Solleveld In het duingebied van de Westlandse Duinwaterleiding Mij (WDM) werd onderzoek gedaan ter plaatse van het tracé van een leiding-buizenstelsel. De buizen zouden over een lengte van 250 meter direkt langs de camping, en daarmee langs de opgraving van Holwerda uit de jaren '30, komen te liggen. Het Romeinse niveau bleek sterk verstoord door de aanleg van een bos in de 19e eeuw. Niettemin werden enkele greppels aangesneden die ook door Holwerda waren opgetekend. Belangrijker was de cesuur die in het vondstmateriaal bleek op te treden: terwijl het westelijke deel van de sleuf voornamelijk Romeins materiaal uit de 2e en 3e eeuw na Chr. opleverde, bleek het oostelijke rijk aan Vroeg-Middeleeuwse vondsten. Aangezien hier ook nogal wat sporen van palen, greppeltjes en waterputten werden blootgelegd is het zeer aannemelijk dat er een stuk van een Vroeg-Middeleeuwse nederzetting is aangesneden. Een conclusie die een nieuw licht op Ockenburgh werpt: Holwerda heeft nooit een Merovingische component herkend.

Verder onderzoek werd gedaan in het tracé van een 15 m brede sloot die ca 50 m ten zuiden van het westelijke deel van de sleuf zou worden aangelegd. Hier bleken geen Romeinse sporen meer voor te komen. Het vlak was wederom sterk verstoord door de plantstroken van het bos. Ondanks enige Middeleeuwse vondsten en sporen (o.a. een waterput) bleken we de Middeleeuwse nederzetting achter ons gelaten te hebben. Wel werd op een wat dieper niveau een akkerlaag met ploegsporen aangesneden, die blijkens het vondstmateriaal uit de Late IJzertijd moet stammen. Ook dit is een nieuw gegeven dat oudere waarnemingen bevestigt: verscheidene malen is na de opgraving van Holwerda in opgeworpen grond hetzelfde soort aardewerk aangetroffen (Van Heeringen 1984). Blijkbaar is er op Ockenburgh ook — door Holwerda niet opgemerkt — IJzertijdbewoning geweest, waarvan nu een stuk landbouwgrond is aange-troffen.

Tenslotte werd nog een kort tracé onderzocht bij het Merovingische grafveld dat inder-tijd door Braat was aangesneden. Zijn opgravingsput, waarvan de preciese plaats tot nu toe onbekend was, werd teruggevonden. In een niet door Braat onderzocht gedeelte werden verspreid liggende crematieresten en stukken knikwandaardewerk aangetroffen. Het grafveld bleek in de Late Middeleeuwen voor een belangrijk deel verploegd te zijn, dat is ook te zien aan de vroeger gevonden urnen: bij vele ontbreekt de bovenkant. De kans is groot dat dit het grafveld van de nu voor het eerst aangetroffen Merovingische nederzetting van Ockenburgh geweest is.

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie

J.A. Waasdorp

's-Gravenhage: Spui-poort Op een kaart van Jacob de Geyn uit 1597 staan zes poorten rondom het Binnenhof aangegeven: drie grote en drie kleine. De grote poorten, waartoe de Spui-poort behoorde, zullen maar een beperkte verdedigingsfunctie gehad hebben. Zo blijkt uit verscheidene rekeningen — die overigens alle gedateerd zijn kort na de Hoekse en Kabeljauwse twisten van 1347 — dat rondom het Hof muren en schuttingen waren opgetrokken. Ook werd er tijdens vorstperioden, als de grachten en de vijver bevroren waren, gewaakt. De kleine poorten zullen gewone doorgangen zijn geweest. In 1352 werd voor het eerst melding gemaakt van een 'toren an die Spoye'; de Spui-

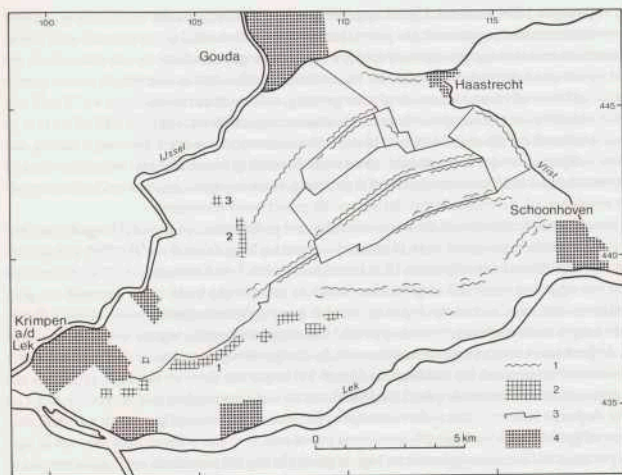
poort werd pas als zodanig in 1394 vermeld. Uit de opgravingen kon niet opgemaakt worden wat de bouwdatum moet zijn geweest. De poort, bestaande uit twee ronde torens met daartussen een rechthoekig poortgebouw, bleek in één keer gebouwd en door het veen heen op het zand gefundeerd te zijn. De twee torens stonden half in het water. Dit eerste poortgebouw werd met torens en al zeer grondig, tot onder het maai-veld, gesloopt en een nieuwe poort werd op de oude funderingsaanleg gebouwd. Uit historische bronnen is bekend dat dit al in 1404 plaatsvond. Het nieuwe bouwwerk kreeg een iets andere oriëntatie, zodat het gedraaid op de oude fundering stond. Vooral aan de voorzijde moesten aan beide torenfunderingen regelmatig, soms ingrijpende, reparaties verricht worden. Ook de voorgevelfundering van de poort werd verzaard. Kennelijk leverde het aan deze kant stromende water voortdurend problemen op. Waarschijnlijk na 1485 maar in ieder geval vóór 1616 werden twee kades gebouwd waardoor het water versmald werd van ongeveer 15 m breed tot slechts 7 m. De oost- en westfunderingen van de poort werden doorgetrokken tot in de noordelijke kademuur, zodat een kelderruimte aansluitend op de kelder van het poortgebouw ontstond. De ruimte tussen de torens en de kademuur werd opgevuld waardoor voldoende tegen-druk ontstond om de herhaalde instortingen te voorkomen. In de opgraving kon een intensivering van bouwactiviteiten aan het eind van de 16e en het begin van de 17e eeuw worden geconstateerd. Tussen de poort en de kade werd aan weerszijden gebouwd, waardoor de beide torens uit het zicht verdwenen. Of deze torens inpandig nog aanwezig bleven of (gedeeltelijk) werden afgebroken is onbekend. Na afbraak van de poort in 1861 en het dichtmaken van de gracht kreeg het poorthuis aan de oostzijde een nieuwe voorgevel, evenwijdig aan de Hofstraat. De gracht werd bebouwd waardoor er ten westen van de poort een gesloten gevellijn ontstond. Deze situatie bleef gehandhaafd tot aan de sloop van dit huizenblok in 1939.

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie J.R. Magendans en P.J.W.M. Schulten

Hellevoetsluis: Nieuwenhoorn In het nieuwbouwplan 'Den Bonsen Hoek' is een klein onderzoek uitgevoerd in de buurt van de plek waar in 1982 de resten van elf begravingen in kisten werden gevonden. Behalve een verspoelde menselijk schedel werden er geen resten van menselijk skeletmateriaal gevonden. Wel werden resten van bewoning aangetroffen. Sloten onder het overstromingsdek waaronder ook de graven lagen verdelen het terrein in een aantal plateauvormige eilandjes, waarop vermoedelijk is gewoond. Met pluggen gevulde greppels bij een van deze eilandjes wijzen er mogelijk op dat de huiswanden uit pluggen waren opgetrokken. Bij een ander eilandje lagen langs de randen een grote hoeveelheid huttenleem en enkele brokken baksteen. Het aangetroffen aardewerk dateert uit de 13e eeuw. In 1978 werd 350 m ten oosten van deze vindplaats een woontoren uit de zelfde periode opgegraven. Latere veldkarteringen leverden in de wijdere omgeving tientallen vindplaatsen van Laat-Middeleeuws aardewerk op, dat tot de 11/12e eeuw kan teruggaan: de periode waarin dit voormalige veengebied werd ontgonnen. Het gebied dat vermoedelijk Oosthoek heette ging circa 1300 door overstromingen verloren. De huidige polder Nieuwenhoorn werd in 1368 bedijkt.

BOOR, Rotterdam A.J. Guiran

Krimpenwaard (afb. 11) De veldkartering door de Stichting RAAP is dit jaar voortgezet. In deze tweede fase van dit onderzoek lag de nadruk op het in kaart brengen van tijdens de eerste fase (zie de Kroniek over 1986) vastgestelde en vermoede bewoningslinten. Tevens werden de in het gebied aanwezige huisterpen geïnventariseerd. Deze huisterpen zijn veelal nog bewoond en moeilijk te dateren. Een belangrijk lint van huisplaatsen werd gevonden langs het riviertje De Loet (afb. 11:1). Ondanks de veelal geringe hoeveelheden scherven die werden opgeraapt komen regelmatig pingsdorf, paffrath, kogelpot en vroeg steengoed voor. De datering van de woonplaatsen ligt dus in de 11/12e en 13e eeuw.

Afb. 11. Krimpenerwaard. Ligging van rijen huisterpen (1) en Laat-Middeleeuwse (niet opgehoogde) nederzettingen (2), grenzen tussen de kavelblokken (3) en de huidige aaneengesloten bebouwing (4). Tek. ROB.

Een ander lint van woonplaatsen ligt langs de Ouderkerkse Landscheiding (afb. 11:2). Bij deze vindplaatsen ontbreekt de pingsdorp/paffrath component, wel komt blauwgrijs en rood aardewerk en vroeg steengoed voor. Deze sites dateren dus uit de 13e/14e eeuw. Een geïsoleerde woonplaats ten noorden van dit lint (afb. 11:3) dateert uit de 11e/12e eeuw.

Bij het lint van huisterpen van Bergambacht kon ook een kleine hoeveelheid scherf-materiaal worden verzameld. Pingsdorp en paffrath ontbreken hier. Op grond van de weinige scherven zou tot een datering van het begin van deze bebouwing in de 13e eeuw kunnen worden besloten. De bebouwing loopt hier door tot heden. Over de begin-dateringen van de overige terpenlinten in het midden en het oosten van de Waard is niets bekend. Verder onderzoek zou van groot belang zijn voor inzicht in de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Krimpenerwaard.

Bron: Visscher 1988

Leiden: Ir Driessenplein Op het terrein van dit plein werd door de sectie Archeologisch Bodemonderzoek van de gemeente Leiden een onderzoek uitgevoerd in verband met de toekomstige bebouwing. Reden temeer om hier onderzoek uit te voeren was dat in dit stadsdeel nog geen systematisch onderzoek werd uitgevoerd. Het terrein ligt binnen de stadsuitleg van 1294 en werd waarschijnlijk pas vanaf het midden van de 15e eeuw volgebouwd. Het onderzoek werd uitgevoerd op de hoek tussen Oude Rijn en Middelste Gracht. Waarschijnlijk nog vóór 1294 werd het terrein afgegraven; in het derde kwart van de 14e eeuw werd het weer opgehoogd. Van de bebouwing die daarop volgde resteren alleen diepe kuilen met mest, beer en afval. Houtafval in een van deze kuilen wijst op houtbewerking (draaien) in de omgeving. De kuilen liggen niet willekeurig over het terrein verspreid. Aangenomen kan worden dat in de zones waar ze niet voorkomen

gebouwen hebben gestaan. Twee jongere ophogingsfasen dateren rond 1400 en uit het midden van de 15e eeuw. Na de laatste ophogingsfase kwam de percelering langs de Oude Rijn tot stand, die tot in de 20e eeuw aanwezig is geweest. De oudste resten van huizen die hier werden gevonden hangen met deze percelering samen.

Op het Driessenplein werden bij grondwerk en tijdens de opgraving 38 beerputten, vijf waterputten en twee rioolbakken aangetroffen uit de periode na ca 1450. Uit een van de beerputten die met de bebouwing aan de Middelste Gracht samenhangen, kwamen scherven die als ovenafval kunnen worden geïnterpreteerd. Het complex dateert uit de 15e eeuw en bestaat overwegend uit spaarzaam geglazuurd rood aardewerk: grappen, bakpannen, voorraad- en kamerpotten, eetkommen en borden. Bijzonder is wat ovenafval van witbakkende klei. Dit wijst erop dat de voor dit aardewerk benodigde klei in West-Nederland werd geïmporteerd.

Bron: Bitter 1988a en b.

Oud Alblas/Wijngaarden De werkgroep Alblasserwaard van de AWN-afdeling Lek en Merwestreek heeft aan het westelijke uiteinde van de Achterdijk van de polder Wijngaarden twee vindplaatsen verkend met paffrath- en pingsdorf-aardewerk. Het is niet onmogelijk dat deze vindplaatsen deel hebben uitgemaakt van een nederzetting uit de tijd van de Middeleeuwse ontginning van de Alblasserwaard.

Bron: Koorevaar 1988.

Rotterdam: Hillegersberg Een bijzondere wijze van funderen in het veengebied werd vastgesteld bij de restauratie van twee uit 1779 daterende arbeidershuisjes aan de Streekade. De baksteenlagen van de muren bleken te rusten op drie lagen turven met afmetingen van $17 \times 7,5 \times 7,5$ en $19,5 \times 8,5 \times 8,5$. Onder deze turven was op de bovenkant van het veen bovendien nog een laag turfstrooisel aangebracht.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran

Rotterdam: tracé Willemsspoortunnel In 1987 is een begin gemaakt met de aanleg van de Willemsspoortunnel. Om het archeologisch onderzoek zo goed mogelijk in te kunnen passen in het tunnelproject zijn met diepe boringen van 10 cm diameter gegevens verzameld over de diepteligging en aard van bewonings- en ophogingslagen. Uit deze boringen blijkt dat de oudere lagen (ca 14e-16e eeuw) nog grotendeels intact zijn. Tevens zijn aanwijzingen verkregen voor een aan de stedelijke ontwikkeling voorafgaande bewoning in de buurt van de Binnenrotte-Hoogstraat die uit de 11e-13e eeuw dateert.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran

Rijswijk Tijdens het bouwrijp maken van een industrieterrein in de Broekpolder werd door de Archeologische Werkgroep Rijswijk een opgraving uitgevoerd op de plek waar sporen van een Laat-Middeleeuwse boerderij werden verwacht. Deze plek ligt op een lijn waarop naar werd vermoed boerderijen uit de ontginningstijd van dit gebied (11e/12e eeuw) liggen. Bij de opgraving werd vastgesteld dat bewoning op deze plek niet verder teruggaat dan de 15e eeuw.

Sassenheim Bij een ontsluiting in de Klinkenberger Polder kon door L. van der Valk het profiel van de bovenloop van het riviertje De Vliet worden bestudeerd. De normale profielopbouw in dit gebied is de volgende. Op het zand van de voormalige strandvlakte ligt veen dat in de pre-Romeinse tijd met klei is afgedekt (Duinkerke I), daarop ligt weer een kleilaag van Laat-Middeleeuwse ouderdom. In het profiel was te zien dat de afzettingen van het riviertje verband hielden met de Laat-Middeleeuwse kleilaag. De bedding van het riviertje had zich in de Duinkerke I-klei en het veen daaronder uitgeschuurd. Een scherf, zeer waarschijnlijk van andenne-aardewerk, onderuit de bedding

bevestigt de Laat-Middeleeuwse datering. Eerder werd pingsdorp-aardewerk onder een met de jongste klei in deze omgeving vergelijkbare kleilaag bij Leiden gevonden. De afzettingen dateren dus uit of rond de 12e eeuw. Deze waarneming roept het vermoeden op dat de vele bochten in de Vliet in de buurt van Rijsburg wel eens van Laat-Middeleeuwse ouderdom zouden kunnen zijn.

Schipluiden Door de Stichting RAAP is een veldkartering uitgevoerd in het tracé van de toekomstige Rijksweg 4. Nieuwe nederzittingsplaatsen uit de Romeinse Tijd of de Middeleeuwen werden daarbij niet aangetroffen. In drie Laat Middeleeuwse huisterpjes in of vlak naast het tracé werden boringen uitgevoerd. Het hoogste terpje is maximaal 1,5 m dik, het laagste 70 cm. De oudste scherven uit de terpjes zijn van 11/12e-eeuws pingsdorp- en paffrath-aardewerk.

Spijkenisse Bij de aanleg van een weg in de polder Oude Uitslag van Putten zijn twee vindplaatsen aangetroffen van aardewerk dat van de 12e tot de 15e eeuw dateert. Beide vindplaatsen liggen langs de in 1532 door overstromingen verdwenen Polderweg. Deze weg is op luchtfotos goed zichtbaar. In het veld is ter plekke van de weg op ca 50 cm diepte een donkere baan in de zavelige, na 1532 afgezette klei zichtbaar. Bron: Herweijer 1988.

IJsselmonde Ter voorbereiding van de systematische veldkartering van het land-inrichtingsgebied IJsselmonde is bij Poortugaal een proefkartering uitgevoerd. De bagger van de ten behoeve van de grote schouw geschoonde sloten werd geïnspiceerd. Behalve losse vondsten uit de Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen werden drie huisplaatsen uit de 11e/12e eeuw ontdekt en een vermoedelijke nederzetting uit de Romeinse Tijd.

BOOR, Rotterdam R.J.B. Hageman en A.J. Guiran

Literatuur

- Bitter, P., 1988a: Pottenbakkersafval uit een beerput op het ir. Driessenplein in Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden, archeologisch jaarverslag 1987*, in druk.
- Bitter, P., 1988b: Archeologisch onderzoek op het ir. Driessenplein te Leiden naar de bewoningsgeschiedenis van de stadswijk De Waard, *Bodemonderzoek in Leiden, archeologisch jaarverslag 1987*, in druk.
- Bult, E.J., 1983: Midden Delfland, een archeologische kartering, inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis, *NAR 2*, Amersfoort/Maasland.
- Butler, J.J., 1963: Bronze age connexions across the North Sea, *Palaeohistoria* 9, 48-70.
- Dam, J. van, 1987: De Varckenmarkt, *Informatieblad Oudheidkundige werkgroep Gouda*, 2, 55-61.
- Heeringen, R.M. van, 1984: 's Gravenhage in archeologisch perspectief, *Mededelingen van de Rijks Geologische Dienst*, 37, 96-126.
- Herweijer, C.J., 1987: Veldverkenningen op Putten in 1987, *Verslag over 1987 van de AWN-afdeling 9, 'De Nieuwe Maas' (Rotterdam e.o.)*, 12-13.
- Koorevaar, T., 1988: Verslag van de werkgroep Alblasserwaard, *Grondig bekeken* 3, no.1, 16-18.
- Louwe Kooijmans, L.P., 1970/71: Mesolithic bone and antler implements from the North Sea and the Netherlands, *BROB* 20-21, 27-73.
- Magendans, J.R. en J.A. Waasdorp, 1989: Franken aan de Frankenslag, een vroeg-middeleeuwse nederzetting in 's Gravenhage, *VOM reeks*, ter perse.
- Renus, *Mededelingenblad van de A.W.N. afd. Rijnstreek* 1988, no. 2, 7-9.
- Sarfaty, H., 1972: Dordrecht; opgravingen in Hollands oudste stad, *Spiegel Historiaal* 7, 620-629, 659-667.
- Sarfaty, H., 1987: Dordrecht, *Jaarverslag ROB 1987*, 37-41.
- Valk, L. van der, 1988: Modderen in Monster: vervening in het Maasmondgebied in de Midden tot Late IJzertijd, *Westerheem* 37, 93-101.
- Verhart, L.B.M., 1987: Some preliminary notes on the barbed bone points from Euro-poort, the Netherlands, *Mesolithic Miscellany*, 8, 20-24.
- Verhart, L.B.M., Mesolithic barbed points and other implements from Europoort, the Netherlands, *OMROL*, 68, in druk.
- Visscher, H.C.J. *RAAP rapport 23, De Krimpenerwaard*, Amsterdam.